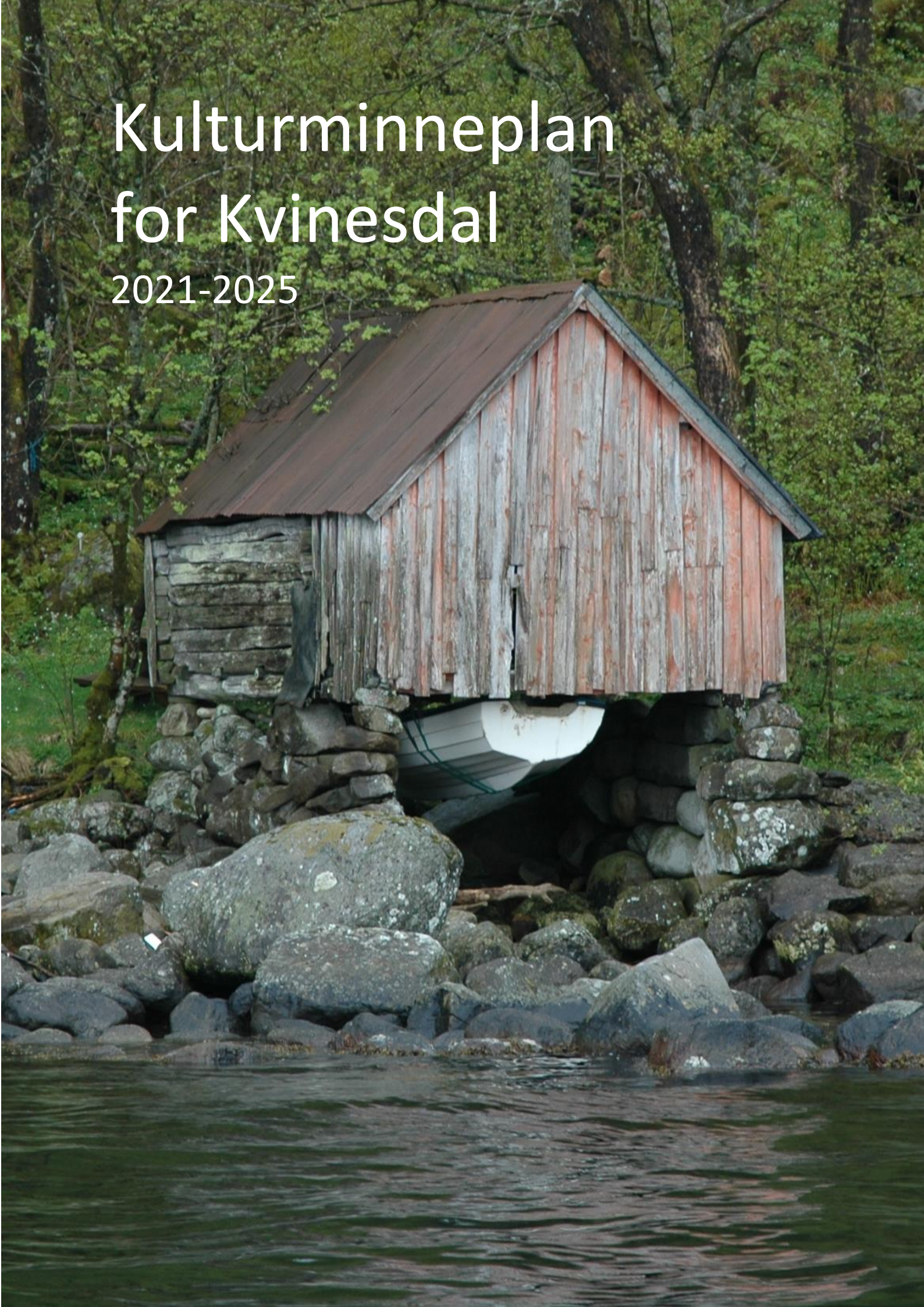

Kulturminneplan for Kvinesdal

2021-2025

Kulturminneplan for Kvinesdal 2021-2025

Oppdragsgiver er kommunestyret.

Styringsgruppe i mindre prosjekter er Rådmannen alene, i dette prosjektet representert ved kommunalsjef Tor Arne Eiken.

Prosjekteier er Kulturenheten (KE), som i prosjektgruppen er representert ved enhetsleder Jan Schou. KE er ansvarlig for utarbeidelse av kulturminneplanen. Plan- og Miljøenheten (PLM) ved Petter Svindland har prosjektledelse. Prosjektgruppen har videre bestått av leder av Kvinesdal Historielag, Kennth Trælandshei, og Anne Berit Erfjord fra historielaget, kommuneplanlegger Nina Nissestad, PLM.

Fagkonsulentene Tanja Røskar og Frans-Arne Hedlund Stylegar fra Multiconsult har vært engasjert for bistand med prosessledelse i forbindelse med workshop for gul liste og øvrig medvirkning, og tekst til kulturminneplanen.

Videre har følgende lokale ressurspersoner bidratt med en kort tekst om «sine» kulturminner:

Jan Rob

Anne Berit Erfjord

Rolf Terje Klungland

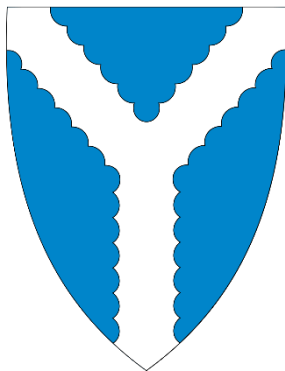
Arne Wyller Christensen

Sigbjørn Risnes

Per Øistein Rogstad

Planen er vedtatt i kommunestyret

22.06.2021

Innholdsfortegnelse

<i>Forord.....</i>	<i>4</i>
<i>1. Innledning</i>	<i>5</i>
<i>2. Roller i kulturminnevernet</i>	<i>10</i>
<i>3. Konsekvenser av planen.....</i>	<i>13</i>
<i>4. Status og utfordringer</i>	<i>15</i>
<i>5. Kvinesdal i et historisk perspektiv</i>	<i>22</i>
<i>6. Prioriterte kulturmiljøer.....</i>	<i>28</i>
<i>7. Immaterielle kulturminner.....</i>	<i>33</i>
<i>8. Videre arbeid med kulturarven</i>	<i>38</i>
<i>9. Litteratur/referanser</i>	<i>47</i>
<i>Vedlegg 1: Gul liste.....</i>	<i>48</i>
<i>Vedlegg 2: Oppslagsdel</i>	<i>54</i>

Forord

Det er første gang det lages en kulturminneplan i Kvinesdal.

Kulturminner og kulturmiljøer gir særpreg og egenart til et sted. Det handler om tilhørighet, sammenheng, trygghet og stolthet. Forvaltningen av kulturminnene berører oss.

Vi må legge mer vekt på kulturarvens positive muligheter i bygda- og stedsutviklingen og som viktige bidrag til en bærekraftig utvikling. Vi må se på vern som en form for utvikling av bygda.

Det handler om utvikling med en god balanse mellom vern og fornyelse.

Vi kan ikke bevare alle kulturminner og vi må prioritere hva som er verdifullt og hva som skal vernes til glede og nytte for oss og de som kommer etter oss.

Hva er det som gjør steder attraktive å besøke – hva er det vi oppsøker når vi reiser? Veldig ofte er det de historiske stedene, fordi de har særpreg og gir unike opplevelser.

I Kvinesdal kommune satses det på attraksjonsutvikling knyttet til kulturminner på Knaben. Det nedlagte gruvesamfunnet spilte en viktig rolle i 2. verdenskrig. Winston Churchill hadde et sted i Norge markert på sitt kart, nemlig Knaben. Gruvehistorien, krigshistorien og naturen rundt Knaben er både dramatisk, unik og ekte.

På Feda, helt sør i kommune; finner du flott, gammel bebyggelse, smale veier, en båthusrekke og en hyggelig atmosfære. Det har bodd folk i bygda Feda helt siden steinalderen. Tettstedet ligger mellom fjord og fjell i Kvinesdal kommune. Feda skal være et av de tidligst bosatte stedene i regionen. Det var en ideell plass å bosette seg, rett ved både skog, elv og sjø. Navnet Feda betyr antakelig frodig slette nær elva.

Mellom Knaben og Feda finnes selvsagt flere viktige kulturminner i Kvinesdal kommune. Flere av dem vil få et fokus i denne planen.

Vi er stolt av det gode frivillige arbeidet som er lagt ned for å synliggjøre disse og ikke minst det gode samarbeidet med medlemmer av Kvinesdal Historielag, som for øvrig er et av landets største.

En kulturminneplan er:

- Kommunens egen sammenstilling og prioritering av kulturminner.
- Et godt utgangspunkt for forvaltningen av kulturminneverdiene.
- Bidra til en tydeligere plass i saksbehandling og arealforvaltningen i kommunen.
- En vedtatt plan for kulturminner vil gi føringer for hvordan hensynet til kulturminner skal ivaretas i kommuneplanens arealdel.
- Utarbeidet i samråd med innbyggerne, museer, historielag og andre interesseorganisasjoner.

Kilde: Vest-Agder fylkeskommune, Kulturarv 2020. Strategi for kulturminnefeltet

Kvinesdal 26.01.2021

Jan Schou

Kultursjef

1. Innledning

Målsetting

Kvinesdal kommune skal være en aktiv tilrettelegger for verdiskapning og utvikling av kommunens kulturmiljø og -minner, i tett dialog med fylkeskommunes kulturminnevernforvaltning og Riksantikvaren med flere.

Planen vil i så stor grad som mulig legge vekt på utarbeiding av strategier og retningslinjer for forvaltning av kulturminner, og har som mål å utarbeide en handlingsplan med mange felles prosjekter og tiltak.

Basert på kunnskapen som innhentes gjennom handlingsplanen skal kommunen finne gode løsninger for kulturminnene basert på kunnskap og kompetanse.

Kommunen skal også bistå næringsdrivende som vil etablere og videreutvikle næring i kulturminner og kulturmiljøer, slik at man sammen finner gode og framtidsrettede løsninger.

Planen har en egen handlingsdel som viser hvordan arbeidet med kulturminner skal følges opp de neste årene. Denne revideres årlig. Handlingsdelen inneholder tiltak som er rettet mot formidling, registrering og forvaltning. Tiltak som krever økonomisk oppfølging fra kommunen, må inn i økonomiplanen for å bli gjennomført.

For å sikre utvalgte og prioriterte kulturminner og kulturmiljø etter plan- og bygningsloven, bør disse vises som hensynssoner i kommuneplanens arealdel, og eventuelt følges opp gjennom regulering.

Kulturminneplanen omfatter først og fremst informasjon og planer for fysiske kulturminner. Fysiske kulturminner er alle fysiske spor etter menneskelig aktivitet, slik som bygninger og rester etter bygninger og tekniske anlegg, ferdselsveier, navneberg, steinbrudd, torvmyrer, spor etter jordbruk m.m.

Kulturminneplanen omhandler også immateriell kulturarv. Dette er ikke-fysiske kulturminner som bare eksisterer som en del av den menneskelige bevissthet, slik som stedsnavn eller historier og

sagn, men også tradisjonelle håndverksteknikker og kulturaktiviteter som for eksempel musikk, dans og teater.

I arbeidet med kulturminneplanen har det vært avholdt et folkemøte hvor innbyggerne i kommunen ble invitert til å komme og være med på å utarbeide en såkalt gul liste med utvalgte kulturminner. En Gul liste er en oversikt over registrerte verneverdige kulturminner og kulturmiljøer. Dette er bygninger og miljøer kommunen ønsker å bevare. Den gule listen forvaltes av kommunen og legges inn i Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden. Publikum kan søke i Gul liste i Kulturminnesøk.

Hvis en eiendom står på Gul liste er den enten formelt fredet etter kulturminneloven, formelt vernet etter plan- og bygningsloven eller vurdert som bevaringsverdig. Den gule listen er ikke rettslig bindende i seg selv.

Plantype og begrensninger

Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer er hjemlet i plan- og bygningsloven. I henhold til § 11-1 kan det utarbeides kommunedelplaner for bestemte områder, tema eller virksomhetsområdet. Kommunedelplan for kulturminner- og kulturmiljøer er en tematisk plan som ivaretar kommunens, så vel som regionale og nasjonale, interesser og mål knyttet til forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer. Planarbeidet gjennomføres etter reglene i plan- og bygningsloven, med vekt på medvirkning og samarbeid.

Kulturminneplanen skal være en tematisk plan som omfatter hele kommunen. Planen tar utgangspunkt i eksisterende kunnskap og tilgjengelige registreringer, men i handlingsdelen blir det blant annet skissert et videre opplegg for kulturminnetyper og områder som ikke nødvendigvis allerede er registrert i aktuelle databaser.

Kulturminneplanen tar i all hovedsak for seg kulturminner som det ikke allerede finnes en forvaltning for. Planen omhandler kulturminner fra

både eldre og nyere tid. Hovedvekten ligger likevel på kulturminner fra nyere tid, det vil si slike som ikke allerede er sikret gjennom annet lovverk. Det er lagt vekt på å finne frem til miljøer der kulturminner inngår i en større sammenheng.

Forhold til eksisterende planer

Nasjonale føringer:

- Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) - Leve med kulturminner
- Stortingsmelding nr. 35 (2012-2013) - Framtid med fotfeste
- Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging (av 24.juni 2011)
- Riksantikvarens veiledere «Kulturminner i kommunen» og «Håndbok for lokal registrering» begge revidert i 2013
- Kulturminneloven, 1978
- Kulturloven, 2007
- Plan- og bygningsloven, 2008

Regionale planer:

- «Kulturarv 2020 – strategi for kulturminnefeltet», vedtatt av Vest-Agder fylkesting 2014.

Lokale planer:

- Kommuneplanens samfunns- og arealdel, «Kvinesdal 2022». Vedtatt 9.9.2015.

Planen tar hensyn til generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel. Kommuneplanen tar hensyn til Plan og bygningsloven.

Lovverket

Både nasjonale og internasjonale avtaleverk forplikter oss til å ta vare på viktige kulturminner. Nedenfor blir de to viktigste lovene i denne sammenheng omtalt, med en kort beskrivelse av hva de omfatter.

Kulturminneloven er en særlov og dermed overordnet plan- og bygningsloven. I tillegg til nasjonale lovverk finnes flere internasjonale konvensjoner og avtaler som Norge har forpliktet seg til å følge, og som gir føringer for kulturminnearbeidet.

Lov om kulturminner

Lovens formål (§1) er at «kulturminner og

kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes, både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet. Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.»

Loven blir forvaltet av Klima- og miljøvern-departementet som overordnet myndighet, med Riksantikvaren som faglig sekretariat og overordnet direktorat for den utøvende virksomheten, og med fylkeskommunene, Sametinget og de arkeologiske og marinarkeologiske landsdelsmuseene som regionale forvaltningsledd.

Kulturminneloven blir altså ikke forvaltet av kommunen, men kan påvirke saker kommunen skal behandle, blant annet etter plan og bygningsloven. Kommunen må forholde seg til kulturminneloven i alle saker der fredete bygninger, anlegg eller miljøer er berørt, og må dessuten melde fra til kulturminnemyndighetene dersom ikke-fredete bygninger fra før 1850 blir planlagt revet eller vesentlig endret (kulturminneloven §25).

Lov om planlegging og byggesaksbehandling

Plan- og bygningsloven inneholder flere paragrafer som dreier seg om vern av kulturminner og kulturmiljøer. I de kulturminnesakene som blir behandlet av Kvinesdal kommune, må kravene som stilles være hjemlet i plan- og bygningsloven. Dette omfatter enkeltsaker som bygge- og rivesaker, konsekvensutredninger og forslag til reguleringsplaner.

I plandelen er §3-1, 11-8, 11-9, 12-6 og 12-7 aktuelle, fordi de omhandler regulering til bevaring gjennom hensynssoner.

Byggesaker som omfatter kulturminner, behandles etter §31-1, som sier at «ved endring av eksisterende byggverk, oppussing og rehabilitering skal kommunen se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart.»

Ansvaret for planlegging og byggesaks-behandling etter plan- og bygningsloven ligger hos kommunestyret, men er i stor grad delegert til Hovedutvalg for plan og bygg og Kommunedirektøren.

Det er i økende grad behov for å se et saksfelt i sammenheng med andre lokale, regionale og nasjonale samfunnsinteresser.

Følgende lover og stortingsmeldinger har eller kan ha direkte konsekvenser for arbeidet med kulturminner:

- Naturmangfoldloven (2009) skal sikre at biologisk, landskapsmessig og geologisk mangfold og økologiske prosesser tas vare på.
- Stortingsmeldingen Leve med kulturminner (St.m. nr. 16, 2004-2005) inneholder formuleringer og vurderinger av verdigrunnlag, mål og strategier for en fornyet kulturminnepolitikk.
- Stortingsmeldingen Framtid med fotfeste (St.m. nr. 35, 2012-2013) dreier seg blant annet om hvordan målene om å begrense tapet av verneverdige kulturminner skal nås, og om sikring og vedlikehold av fredete kulturminner.
- Stortingsmeldingen Nye mål i kulturminnepolitikken — Engasjement, bærekraft og mangfold (Meld. St. 16, 2019–2020) presentere nye nasjonale mål for kulturmiljøfeltet.

Stortingsmeldingen Nye mål i kulturminnepolitikken — Engasjement, bærekraft og mangfold (Meld. St. 16, 2019–2020).

Miljømål 2.1

Tapet av verneverdige kulturminne skal minimeres. Utviklingen for dette målet har vært positiv og tapsprosenten har sunket de siste årene. Denne vurderingen er basert på data fra åtte indikatorer:

- Prosentvis årlig tap av verneverdige kulturminner i utvalgte områder
- Prosentvis årlig tap av SEFRAK-registrerte bygninger i utvalgte områder
- Størrelsen på areal med bevaringsstatus etter plan- og bygningsloven
- Prosentvis årlig tap av kulturminner i jordbrukets kulturlandskap
- Antall kommuner med oppdatert oversikt over verneverdige kulturminner og kulturmiljø
- Antall kommuner med plan etter plan- og bygningsloven for kulturminner og kulturmiljø
- Antall kommuner med tilgang på kulturminnekompetanse
- Antall verneverdige kulturminner og kulturmiljø i kulturminnedatabasen Askeladden

Med verneverdige kulturminner menes kulturminner hvor det er foretatt en kulturhistorisk vurdering. Begrepet dekker også kulturminner som er gitt et formelt vern, gjennom særskilt kommunalt vedtak, vedtak etter plan- og bygningsloven, blant annet kommunale kulturminneplaner.

Innsamlete data viser blant annet at det årlige tapet av verneverdige kulturminner nå er i underkant av 1 prosent. Oversikt fra miljøovervåkingsprogrammet Verneverdige kulturminner i utvalgte kommuner, som måler utviklingen i utvalgte kommuner i femårs-intervaller, viser blant annet at det årlige tapet har sunket de senere årene, fra 1 prosent i periodene 2000–2014 til 0,8 prosent i inneværende femårs-periode (2015–2019).

Internasjonale avtaler

Internasjonalt finnes flere avtaler som Norge har sluttet seg til, og som gir føringer spesielt på statlig nivå, men der det for kulturminnevern og andre spesifiserte fagfelt også kan ligge viktige føringer for lokal håndtering:

- UNESCO-konvensjonen om vern av immateriell kulturarv (2003), der målet er å verne den rikdommen som immateriell kulturarv innebærer, og å være en kilde til utvikling og dermed en ressurs for mange folkegrupper.
- UNESCO-konvensjonen om vern av verdens natur- og kulturarv (1972), som knytter sammen vern av naturen med vern av kulturminner.
- Den europeiske landskapskonvensjonen (2004), der formålet er å verne, forvalte og planlegge landskap og organisere europeisk samarbeid på disse områdene.
- Venezia-charteret (1964) inneholder prinsipper for konservering og restaurering av kulturminner.
- Malta-konvensjonen (1992) forutsetter at den arkeologiske kulturarven skal ivaretas som kilde til Europas felles hukommelse og være et utgangspunkt for historiske og vitenskapelige studier.

KVINESDAL 1292

Det eldste dokumentet frå Kvinesdal er ei grensegang frå 1292. Riddaren Thorvald Thoreson eigde då garden Ytre Egeland. Han hadde gifta seg med Sigrid Olafsdatter Ytre Egeland som hadde arva garden etter far sin. Nabogarden Gullestad var eigd av Valtjof Torkjellson. Han hadde gjort den uretten at han hadde fått rydda to stølar i heieutmarka til Ytre Egeland (Tunnåsen, Rullen og Solbjørg er aktuelle). I juni 1292 gjekk dei opp bytet mellom Gullestad og Ytre Egeland, frå Skotberget nedanfor Ribås, over åna, over dalen, opp fjellet og inn til Våskeland. Det er interessant at dette bytet er omtrent det same i dag. Farete har blitt skilt ut frå Gullestad og fleire gardar på heia er skilt ut frå Ytre Egeland seinare. Alle namn langs grensa er kjent i dag, bortsett frå eit, Mjåvannet aust for Våskeland. Her er det i dag ei smal myr som truleg kan vera det gamle Mjåvannet.

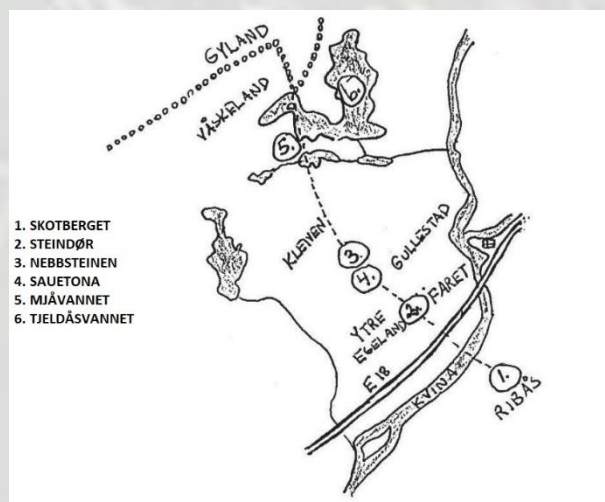
Dette er Nebbsteinen nemnd i 1292. Den står i lia omtrent midt mellom Nonskarknuden og innmarka lengst nord på Ytre Egeland. Vi er her på Gullestadsida av bytet, dalen er nede til venstre. Steinhagen oppover kan godt vera eldre enn 1292.

Kvinesdal 1292 og Shetland 1299

Thorvald Thoreson som eigde Ytre Egeland i 1292 budde på Shetland. I 1999 feira Shetland at det var 700 år sidan det eldste dokumentet på øya ble skriven, dette var også ei sak der Thorvald var ein av partane. Det er mest utruleg at same mannen står bak det eldste skinnbrev frå Shetland og eit av dei eldste i Norge.

Eg har vore interessert i dette dokumentet og denne bytestrengen i mange år. Litt fordi det er så gammalt, fordi det viser kontakt med både Island og Shetland, og litt fordi eg har mange forfedre som levde på begge gardane. Ingen har greidd å finna slektsliner frå dei som eigde i 1292 og fram til midt på 1500-talet, men det er rimeleg å tru at det kan vera tilfelle. Mange i dalen og distriktet kan føra greiner av slekta si til Torger som eigde jord på Ytre Egeland.

Anne Berit Erfjord

2. Roller i kulturminnevernet

Kommunens rolle

I stortingsmeld nr. 16 (2004-2005) – «Leve med kulturminner» beskrives verdien av kulturminner og kulturmiljøer. Meldingen legger vekt på at mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på som bruksressurser og grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. I samme stortingsmelding finner vi også de såkalte 2020-målene som blant annet sier at det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer ikke skal overstige 0,5 prosent innen 2020.

Kommunene er særlig viktige for god forvaltning av kulturminner, men det krever kompetanse, innsikt i lokalhistorien og kunnskap om kulturminnene. Mange kommuner mangler gode oversikter over verneverdige kulturminner.

Klima- og miljødepartementet og Riksantikvaren arbeider med mål om kunnskapsløft for kulturminneforvaltningen.

Et viktig tiltak er å legge til rette for at kommunene utarbeider kulturminneplaner som skal vedtas politisk i kommunene. Slike planer er gode verktøy for forvaltning av kulturminnene, og vil samtidig øke oppmerksomheten og kunnskapen om kulturminnene.

Eieres rolle

Det er eier som har ansvar for egen eiendom, og for å ivareta og forvalte denne etter beste evne. Blant annet skal eier sørge for forsvarlig brannsikring og forsikringer. Det kan ofte være kostbart å istandsette kulturminner etter antikvariske prinsipper, og eier bør sette seg inn i hvilke støtteordninger som tilbys eiere av vernede og fredede bygg. Videre må eier sette seg inn i hvilke reguleringer og bestemmelser som finnes for eiendommen.

Eier er i ytterste instans den viktigste aktøren i kulturminnevernet, og derfor er det viktig at Kvinesdal kommune opplyser om hvilke muligheter og begrensinger som finnes for eiere av et kulturminne.

Kvinesdal kommune bør også oppmuntre eiere av kulturminner gjennom å vise interesse for og fortelle om betydningen av kulturminnene, slik at eiere blir inspirert til å ivareta egen eiendom.

Utfordringer

I alle de historiske kulturmiljøene i Norge finnes bygninger og bygningsmiljøer som er viktige for fellesskapet og for vår identitet. De forteller oss hvem vi var, hvem vi er og hvordan vi lever her. Forholdet mellom bevaring, bruk og utvikling er utfordrende. Krav om store sammenhengende enheter, større fokus på logistikk og endret trafikkmønster gjør at det mange steder er vanskelig å tilpasse de verneverdige byområdenes småskalabebyggelse til dagens standard. I mange tilfeller fører dette til at det levende bylivet i de verneverdige områdene svekkes, og at bydeler opplever en uheldig utvikling på grunn av manglende vedlikehold av bygningsmassen.

Eldre trebygninger er oppført i tider med en annen lovgivning enn dagens krav, og det kan derfor være varierende nivå på brannsikkerheten i den tette trehusbebyggelsen. Om det skulle oppstå brann i slike områder, er faren stor for at den kan spre seg til flere bygninger og uerstattelige kulturminner gå tapt.

En stor utfordring innenfor kulturminnevernet i Kvinesdal, er gjennomføringen av planens handlingsplan-del. Det videre arbeidet med punktene i handlingsplanen er tidskrevende og må tas etappevis i løpet av de neste årene hvis kommunens ansatte skal utføre alt arbeidet. Ved innkjøp av tjenester vil handlingsplanens punkter kunne utføres parallelt og man kan fullføre arbeidet tidligere. I Kvinesdal finnes det et svært aktivt historielag som vil være en naturlig samarbeidspartner i det videre arbeidet med kulturarven i kommunen, men det er kommuneadministrasjonen som må stå som initiativtaker og sikre de økonomiske rammene for arbeidet.

Planen vil gi grunnlag for en mer bevisst bevaringspolitikk og en mer forutsigbar saksbehandling i plan og byggesaker. Den vil også ivareta kravet i den nye Plan- og Bygningslovens bestemmelser om at enkeltbygningers verneverdi skal vurderes i alle plan- og byggesaker. Planen vil også bli et svært nyttig verktøy i formidlingen av kulturminner og lokalhistorie.

Virkemidler for den kommunale kulturminneforvaltningen

Virkemidlene for den kommunale kulturminneforvaltningen faller i hovedsak i fem hovedgrupper:

1. Informasjon og rådgivning
2. Regulering
3. Retningslinjer/bestemmelser
4. Samarbeid
5. Tilskuddsordninger

I tillegg kommer fredning, som ikke kan gjennomføres av kommunen.

1. Informasjon og rådgivning

Informasjon er den videste gruppen av virkemidler som kan innebære en rekke forskjellige tiltak – og som potensielt sett kan nå flest målgrupper. Mulige tiltak er foredragsvirksomhet, utarbeidelse av nettsider og brosjyrer til ulike målgrupper, som huseiere, gårdbrukere, håndverkere, produsenter, eiendomsmeglere, osv, og samarbeid med pressen for å fremheve viktige saker og interesser.

2. Regulering

Reguleringsplaner styrer arealbruken og legger rammene for byutvikling og byggesaksbehandling. For kulturminnevernet er det derfor avgjørende å gi innspill når nye reguleringsplaner utarbeides. Innenfor trehusbyen er det et mål at de eksisterende bygningene i størst mulig grad tas vare på og tilbakestilles til sitt tidligere utseende. Den beste måten å sikre dette på, er å gi bebyggelsen et reguleringsmessig vern i form av hensynssoner. Hensynssoner gir hjemmel til å nekte riving og vedta restriktive reguleringsbestemmelser. Det er derfor nødvendig å bruke dette reguleringsformålet aktivt i trehusbyen. I tillegg er det verdifulle områder (bebygde og ubebygde)

utenfor trehusbyen, samt en del spredte enkeltobjekter, som bør bli hensynssoner i reguleringsplan.

Tilpasning av tilbygg og nybygg i etablerte områder gjennom styrt dimensjonering, form og materialbruk er også forhold som kan styres gjennom reguleringsbestemmelser.

I trehusbyen finnes det en del eldre reguleringsplaner som er i konflikt med intensjonen om bevaring, og som åpner for en uønsket utvikling. Disse planene bør revideres. Også en del eldre bevaringsplaner kan med fordel revideres med tanke på å justere bestemmelsene. Reguleringsbestemmelser vil alltid være gjenstand for fortolkning, men det er et mål at nye planer skal ha klare reguleringsbestemmelser som gir forutsigbarhet for tiltakshavere og som gjør byggesaksbehandlingen enklere.

3. Retningslinjer og bestemmelser

Retningslinjer og bestemmelser på kommuneplannivå kan brukes som et supplement til detaljplaner. De tidligere estetiske retningslinjene for trehusbyen er gitt med hjemmel i plan og bygningsloven (1985) § 74.2. Disse retningslinjene har vært et godt verktøy for å styre bygge- og reguleringssaker. De virkemidlene som den nye plan- og bygningsloven gir oss i form av generelle bestemmelser og retningslinjer til

hensynssoner, forankres juridisk i kommuneplanens arealdel 2010-2025. Tidligere estetiske retningslinjer videreføres i denne planen i form av retningslinjer til en hensynssone.

4. Samarbeid med andre avdelinger, institusjoner, etc.

Mange kommunale avdelinger, samt andre institusjoner, selskaper og enkeltpersoner deler noen av kulturminnevernets arbeidsfelt og har andre virkemidler for å oppnå sine mål. Dette kan være for eksempel landbruksmyndighetene, kulturinstitusjoner og næringsdrivende som holder til i gamle bygninger. Det er opplagt at det lønner seg å samarbeide med slike instanser for å få et bredere spekter av muligheter til å nå felles mål.

5. Tilskudd

Kulturminnevern blir dessverre i mange sammenhenger oppfattet som et tapsprosjekt – det er ikke alltid det lønner seg økonomisk, og antikvarisk rehabilitering kan bety store merkostnader i et byggeprosjekt. Tilskudd til

kulturverntiltak bidrar til å endre noe av dette negative bildet og virker i høy grad motiverende for privat kulturminnevern. Tilskuddsordninger gjør restriktive reguleringsplaner og retningslinjer mer akseptable for dem som skal følge dem, og fungerer dermed ofte som en døråpner for informasjon og samarbeid.

6. Fredning

Kommunen kan ikke gå til fredning etter kulturminneloven, men kan fremme forslag om fredning til fylkeskommunen eller Riksantikvaren, som kan ta saken videre.

Om fredning (Riksantikvaren)

Fredning av et kulturminne er en måte å markere at noe er tillagt høy verdi. Hvilke kulturminner samfunnet har vurdert som mest verdifulle, har variert over tid, og vil sannsynligvis også gjøre det i framtiden.

Alder og kultur historisk og arkitektonisk verdi har vært begrunnelse for fredning helt siden de første fredningene ble vedtatt på 1920-tallet.

De kulturhistoriske verdiene må manifestere seg materielt, men kan være knyttet til både materielle og immaterielle forhold ved kulturminnet. Med materielle egenskaper menes for eksempel utforming, byggeteknikk, materialbruk, hvordan kulturminnet ligger i landskapet, hvor gammelt det er og hvor godt bevart det er.

Det immaterielle handler for eksempel om hvordan kulturminnet ble skapt og brukt, og om menneskene som har hatt tilknytning til kulturminnet. Som oftest vil en fredning være begrunnet både i materielle egenskaper og i hva kulturminnet symboliserer gjennom historiske hendelser som har funnet sted her.

3. Konsekvenser av planen

Miljømessige konsekvenser

Å ta vare på eldre bygg kan være godt miljøvern i mange sammenhenger. Det er ofte mer ressursbesparende å bruke det man har framfor å rive og bygge nytt. I så måte vil en kulturminneplan være et av flere bidrag i kommunens langsiktige klima- og miljøarbeid.

Økonomiske konsekvenser

Kostnader vil i hovedsak bli i form av tidsbruk/ressurser fra egen organisasjon. Det vil også bli gjort undersøkelser i forhold til å søke midler eksternt til innkjøp av ekstern kompetanse til registrering, dokumentasjon og andre tjenester som f.eks. kartproduksjon som det måtte være behov for.

Planen har flere funksjoner. Den skal bidra til å gjøre oss oppmerksomme på hvilke kulturhistoriske verdier vi har i kommunen og hvordan vi kan forvalte disse til beste for oss selv og for kommende generasjoner. Den bør også brukes aktivt for å sikre at kommunens øvrige planlegging gjøres på en slik måte at det tas hensyn til viktige kulturminner og -miljøer.

Prioriterte kulturminner og kulturmiljøer i planen skal forvaltes lokalt, og oppføring i planen innebærer ikke at kulturminner og kulturmiljøer blir fredet, eller noen annen form for formelt vern.

Det dreier seg om kulturminner og –miljøer som har lokal eller regional verdi, og hensikten er at disse verdiene skal aktiveres og tas hensyn til ved utbygging og planlegging.

Kommunen kan vedta å sikre disse kulturminnene og –miljøene gjennom å bruke hensynssoner (plan- og bygningsloven § 11-8) i kommuneplanens arealdel og gjennom regulering. Dette vil gjøre det enklere å behandle viktige kulturminner som en del av miljøet de inngår i, og vil kunne styrke kommunens langsiktige planlegging.

Planen har en egen handlingsdel, som må følges opp hvert år. Ansvaret påhviler både kommunen, fylkeskommunen og innbyggerne. Eventuelle

ressurser til oppfølging er avhengig av de årlige budsjettvedtakene i kommunestyret.

Kulturminneplanen skal også være et godt grunnlag for å kunne søke om nasjonale og regionale midler til istandsetting, skjøtsel og tilrettelegging av kulturminner i Kvinesdal.

Dersom en skal lykkes med lokal forvaltning av kulturminneverdiene, krever det godt samarbeid mellom Kvinesdal kommune, historielag og andre frivillige organisasjoner, eiere av kulturminner og den enkelte innbygger.

Rullering

Rullering av kulturminneplanen vil bli vurdert i planstrategien hvert fjerde år. Handlingsplanen vil bli vurdert i kommunens budsjett og økonomiplan hvert år. Bystyret delegerer ansvar for den årlige rulleringen til relevant politisk utvalg.

Bøkkerbua på Feda

har vært i drift siden 1850. Som næring ble tønneproduksjonen avviklet i 1976.

I årene etter har den vært driftet av frivillige og ASVO Kvinesdal AS. I dag er det Kvinesdal kommune som eier bua, mens ASVO Kvinesdal har ansvar for driften.

Bua er åpen for publikum hver sommer. Vi har en avtale med kommunen der vi tar inn ungdommer som sommerhjelp. Vi håper dette skal være med å bidra til rekruttering og interesse for bøkkerbua i årene som kommer.

Bua er i dag intakt som den var i 1850, med unntak av at det nå er lagt inn vann og toalett. Vi som er der kan fortelle og vise, hvordan tønneproduksjonen foregikk fra oppstarten og gjennom elektrifisering/industrialiseringen.

Langs kysten var det mange bøkkerbuer. Bare på Feda var det på det meste 12 buer med 3-4 arbeidsplasser i hver bu. Etter hvert som fiskeriene ble mer og mer effektive og fangstmengdene økte, økte også etterspørselen etter tønner. Bøkkerne måtte ta i bruk maskiner og til slutt ble det gamle håndverket stort sett utslettet av maskinmessig produksjon.

Jeg vet ikke om noen buer i Norge som er så intakte som bøkkerbua på Feda. Grunnen til dette er at bua ble eid av private som etter hvert brukte bua som en binæring til andre næringer, jordbruk og fiske. Dette medførte at bua ikke fulgte industrialiseringen som i samfunnet ellers.

Vi har i dag verktøy og kompetanse til å videreføre sildetønneproduksjon slik de gjorde opp gjennom tidene. Men vi begynner jo å bli eldre og for at yrket og kystkulturminnet skal videreføres, trengs det ny innsats. Bua er nå i dårlig forfatning og trenger en opprusting.

Mitt ønske for fremtiden er at bygningene fikses og at bua får den status som bua og bøkkeryrket fortjener. Bøkring var og er en viktig del av kystkulturen i Norge og må på en eller annen måte ivaretas. I dag er det frivillige som drifter bua. Kvinesdal kommune gir et årlig tilskudd som dekker sommerhjelp og drift, men hadde det ikke vært for dugnadsarbeidet ville bua i dag stått tom og forfalt.

Det bør kartlegges om det finnes andre bøkkerbuer i Norge som innehar den samme kulturminne kvaliteten som bøkkerbua på Feda. Uansett er det et viktig kulturminne som må tas vare på.

Vennlig hilsen

Rolf Terje Klungland

4. Status og utfordringer

Hva er et kulturminne?

Kulturminneloven definerer kulturminner som «alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø.» Det er denne definisjonen som ligger til grunn for den statlige forvaltningen av de materielle kulturminnene. Forvaltningen skiller mellom automatisk fredete kulturminner (fornminner) og kulturminner fra nyere tid.

Automatisk fredete kulturminner er fra middelalderen eller tidligere (definert til før 1537), med unntak av stående bygninger (1650) og kulturminner i sjø og vassdrag (eldre enn 100 år). Automatisk fredning gjelder selve kulturminnet og en sikringssone på minst fem meter.

Kulturminner fra nyere tid er fra perioden etter 1537 og helt frem til i dag. Kulturminner kan være så mangt, og det kan dreie seg om alt fra bygninger og bygningsmiljøer av forskjellig slag, via veier og havner og andre samferdselsminner til steingjerder og rydningsrøyser. Nyere tids kulturminner kan fredes gjennom vedtak eller forskrift, eller gis vern gjennom plan- og bygningsloven.

Videre skiller man mellom såkalt «*faste*» kulturminner (boplasser, gravhauger, bygninger, veier osv.), «*løse*» kulturminner (gjenstander) og den *immaterielle kulturarven* (tradisjoner, skikk og bruk, samt kunnskap og ferdigheter innenfor håndverk, dans, musikk etc.).

Et *kulturmiljø* er et område der kulturminner inngår i en større helhet eller sammenheng. Kulturmiljøer avgrenses gjennom en samlet vurdering av kulturhistorie, kulturminner og tidsdybde i et gitt område.

Kulturlandskap er alt landskap som er preget av menneskelig aktivitet. Begrepet blir brukt når man fokuserer på menneskelig påvirkning av landskap, og benyttes i særlig grad om jordbrukslandskap.

Immaterielle kulturminner er kulturytringer som ikke er fysisk masse, men som lever videre skriftlig, muntlig eller ikke-verbalt. Den norske UNESCO-

kommisjonen nevner disse eksemplene på immateriell kulturarv: «Språk, utøvende kunst, sosiale skikker, tradisjonelle håndverksferdigheter, ritualer, kunnskap og ferdigheter knyttet til naturen.» I praksis viser det seg ofte at materiell og immateriell kultur er tett sammenvevde.

Verdivurdering av kulturminner kan være utfordrende. Verdien av kulturminner knyttes til begreper som opplevelse, kunnskap, identitet, estetikk og bruk – og i neste omgang til konkrete egenskaper ved det enkelte kulturminnet, f.eks. alder og sjeldenhetsgrad. Riksantikvaren bruker tre ulike nivåer når verneverdi skal bestemmes: nasjonal, regional og lokal verdi. Det er ikke alltid like lett å plassere et kulturminne i den ene eller andre kategorien, og enkelte ganger kan det nok oppleves slik at kategoriene mer er tilpasset det eksisterende forvaltningssystemet enn kulturminnene i seg selv – slik at nasjonal verdi er forbeholdt kulturminner som Riksantikvaren fatter interesse for, regional verdi omfatter kulturminneverdier som «eies av» fylkeskommunen, mens kommunene forutsettes å ta seg av resten (som i realitet betyr de aller fleste kulturminner).

Tendensen innenfor kulturminneforvaltningen har over tid gått fra et nokså ensidig fokus på arkitektoniske enkeltmonumenter, som stavkirkene og anlegg knyttet til embetsmannskulturen i by og land, til prioritering av større sammenhenger og et mer representativt og demokratisk syn på kulturminnene. Det gjenspeiles bl.a. i større fokus på kulturminner knyttet til kystkultur og industri i de senere år, og i økende vektlegging av å ta vare på kulturminner knyttet til ulike sosiale og etniske grupper (husmanns- og arbeiderkultur, kulturminner knyttet til «de reisende» osv.). Verdiene knyttet til immaterielle kulturminner og handlingsbåren kunnskap har likeledes fått økt fokus i senere år.

Utfordringer

I strid med de nasjonale målene skjer et betydelig tap av kulturminner i Agder som ellers i landet. De

nasjonale målene sier bl.a. at det årlige tapet av verneverdige kulturmiljøer og kulturminner ikke skal overstige 0,5 prosent, og at lokal og regional planlegging skal bidra til å ivareta viktige kulturminner.

Innenfor Riksantikvarens miljøovervåkingsprogram *Gamle hus da og nå* (2000-2014), ble det foretatt kontrollregistreringer av bygninger i SEFRAK-registeret (eldre enn år 1900) i 18 utvalgte kommuner i 16 fylker. Overvåkingsresultatet omfattet ca. 14 000 registrerte bygninger ved oppstart i år 2000. I 2014 var antallet redusert til 10 750, noe som tilsier at 23 prosent av denne bygningsmassen er gått tapt i løpet av denne perioden. Av de gjenstående bygningene, var bare 43 prosent i tilnærmet samme tilstand som ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen. Flesteparten av endringene er overflateendringer, uten at bygningenes volum er endret. Tapet er størst innenfor utmarksbygninger og større driftsbygninger innenfor landbruket.

Stort tap av kulturminner skjer særlig i kommuner som ikke har egne kulturminneplaner, og der man ikke avklarer interessen motsetninger på forhånd eller ikke behandler saker etter gjeldende lovverk. Det er en generell utfordring at kulturminner og kulturminnevern er lite tydelig som fag og politikkområde i lokal forvaltning. Kommunale kulturminneplaner er derfor et satsningsområde fra statlige og regionale myndigheter.

Selv om kulturminner har høy prioritet i Kvinesdal kommune viser Riksantikvarens kommunerangering, som er basert på kommunenes egen KOSTRA-rapportering at det er rom for forbedring. I siste publiserte tabell ligger Kvinesdal inne med kun 1 poeng av 9 mulige.

Spørsmålene som stilles i forbindelse med rangeringen, er:

- Har kommunen bevilget penger til kulturminner/kulturmiljøer? (1 poeng)
- Har kommunen knyttet til seg egen kulturminnefaglig kompetanse? (2 poeng)
- Har kommunen utarbeidet oversikt over verneverdige kulturminner/kulturmiljøer? (3 poeng)
- Er kulturminner og kulturmiljøer forankret i planer og fastsatt i juridisk bindende

kommune(del)plan? (2 poeng, i planer eldre enn 2005: 1 poeng)

- Er det samme, eller økning, i antall dekar som er regulert til vern av kulturminner og kulturmiljøer per 31.12? (1 poeng)

KOSTRA

(Kommune-stat-rapportering hos Statistisk sentralbyrå)

Riksantikvaren har rangert kulturminnearbeidet i alle norske kommuner ut fra tall fra kommunenes rapportering i KOSTRA.

Resultatene viser at stadig flere kommuner gjør en større innsats for å ta vare på kulturarven.

Et av målene med rangeringen er å motivere kommuner til å ta større ansvar for forvaltning av lokale kulturminner.

Kjente kulturminner og datagrunnlag

Askeladden

Askeladden er Riksantikvarens offisielle database over fredete kulturminner og kulturmiljøer. Databasen inneholder data om kulturminner som er fredet etter kulturminneloven, vurdert som verneverdige eller, i noen tilfeller, gitt et vern etter plan- og bygningsloven. Basen omfatter arkeologiske kulturminner, fredete kulturminner fra nyere tid og listeførte kirker. Askeladden er først og fremst et verktøy for kulturminneforvaltningen lokalt, regionalt og på statlig nivå, men registreringene er også

tilgjengelige gjennom nettjenesten Kulturminnesøk (www.kulturminnesøk.no), der brukerne selv kan legge til kulturminner med beskrivelser og bilder. I Kvinesdalkommune finnes det 83 oppføringer i Askeladden som inkluderer både objekter som er fredet og som ikke er fredet.

Automatisk fredete kulturminner

For Kvinesdal inneholder databasen 285 fredede kulturminnelokaliteter. En del av disse består av flere enkeltminner.

Det er en differansen mellom det samlede antallet arkeologiske lokaliteter og tallet på lokaliteter som er automatisk fredet, dette skyldes bl.a. at registreringene også omfatter funnsteder, gravhauger og andre kulturminner som er fjernet, samt at det er registrert tufter i utmark og andre typer lokaliteter som er vanskelig å datere mer nøyaktig uten nærmere undersøkelser på stedet.

Det finnes 6 registrerte kulturminner under vann i Kvinesdal. Av disse er 3 automatisk fredet.

Vedtaksfredete kulturminner

Det finnes 5 vedtaksfredede bygninger i Kvinesdal kommune fordelt på 1 lokaliteter.

Forskriftsfredede kulturminner

Det er ingen forskriftsfredede eiendommer i kommunen.

Listeførte kirker

En listeført kirke er vurdert som verneverdig av Riksantikvaren. Disse bygningene er ikke fredet, men alle saker som gjelder endringer i eller ved en listeført kirke, skal vurderes av Riksantikvaren eller fylkeskommunen (kirkens omgivelser). Alle kirker oppført mellom 1650 og 1850 er listeført, og det samme gjelder enkelte kirker bygd etter 1850.

Kirkene er viktige kulturminner. Etter Kirkeloven eies kirkene av de respektive sogn, mens driftsoppgavene forvaltes av kirkelig fellesråd

I Kvinesdal er det tre listeførte kirker:

- Fjotland kirke
- Fedal kirke
- Kvinesdal kirke

SEFRAK

SEFRAK er et landsomfattende register over eldre bygninger og andre faste kulturminner. Navnet er

en forkortelse for *SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminner*. Registeret ble bygd opp gjennom et stort anlagt feltarbeid i perioden 1975-1995. SEFRAK-registeret har opplysninger om alle bygninger eldre enn år 1900, og som i de fleste tilfeller ikke er underlagt noe formelt vern. Registreringene er bl.a. tilgjengelige gjennom en wms-tjeneste i Askeladden.

For Kvinesdals del omfatter registeret 930 objekter. Mange av de registrerte kulturminnene i SEFRAK er fra 1800-tallet, men det finnes også en noen eldre bygninger i registeret. Her er det en lang rekke minner knyttet til fiske, sjøfart, industri, bergverk, tettsted og embetsstand, bonde og landbruk.

Selv om bygninger som er registrert i SEFRAK ikke er omfattet av spesielle restriksjoner, bør en gjøre en lokal vurdering av verneverdi før kommunen gir tillatelse til å rive, flytte eller endre bygningen. For bygninger eldre enn 1850 sier kulturminneloven (§25) at vurdering av verneverdi må gjøres før søknad om endring eller rivning kan bli godkjent, og alle slike saker skal sendes til kulturminne-myndighetene (fylkeskommunen) til uttalelse.

Det er kommunen som har ansvaret for å oppdatere registeret, f.eks. dersom en SEFRAK-registrert bygning skal slettes (dersom det er revet, brent e.l.).

Kommunalt vern

Kommunen har selv sikret enkelte viktige kulturminner og -miljøer ved hjelp av plan- og bygningsloven, enten gjennom regulering til spesialområde bevaring (før 2008) eller ved å vise dem som hensynssone i en reguleringsplan. Noen av disse kulturminnene er dessuten vernet gjennom kulturminneloven, men ikke alle.

Kulturminnene på kommunens fremtidige gule liste vil bli registrert i Askeladden som kommunalt listeførte kulturminner.

Verdifulle kulturlandskap

Lokalt prioriterte kulturlandskap er valgt ut i forbindelse med tilskuddsordningen regionalt miljøprogram (RMP). Utvelgelsen har foregått i samråd mellom kommunen og Fylkesmannen. Viktige mål er å sikre kommunens og regionens egenart, og at verdifulle kulturminner og

kulturmiljøer i jordbrukets kulturlandskap ivaretas og skjøttes.

Kulturlandskap defineres som landskap påvirket av menneskelig aktivitet. I vid forstand kan en si at kulturlandskapet favner om alt, både natur og kultur. I denne kulturminneplanen bruker vi begrepet mer tradisjonelt, altså om jordbrukslandskapet.

I noen deler av kommunen truer fraflytting, forfall og gjengroing kulturlandskapet, mens i andre deler av kommunen er det utbygging som truer. Kulturminnevernets fokus er å bevare noe av de enkle driftsformers landskap, med begrenset bruk av landbruksmaskiner og omfattende nydyrking.

Landbrukets kulturlandskap har både formidlingsverdi og bruksverdi. Gjennom å ta vare på bosettingsmønster, gårdstun, bygninger, driftsformer og kulturmarkstyper kan en formidle kunnskap om landbrukets næringshistorie gjennom århundrene på en helhetlig måte.

Utløer, sommerflorer og slåttemarker forteller om et produksjonssystem der utmarka ble utnyttet til beiting og sanking av fôr. Innmarka ble gjødslet opp med tilførsel av gjødsel fra husdyrene. På denne måten kunne avlingen økes.

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket er rettet mot målene om å ta vare på variasjonen i jordbrukets kulturlandskap og ivaretagelse av biologisk mangfold og kulturminner og kulturmiljøer. Grunnleggende for valg av områder er at de i størst mulig grad omfatter jordbrukslandskap med både svært store biologiske verdier og kulturhistoriske verdier.

Det er ingen utvalgte kulturlandskap i jordbruket i Kvinesdal kommune, men i 1994 ble Salmeli valgt ut som et av 104 verdifulle kulturlandskap i Norge.

Kommunens rolle

Myndighet og forvaltningsansvar for kulturminner er fordelt mellom stat, fylkeskommune og kommuner.

Kvinesdal kommune har hovedansvar for å identifisere, verdsette og forvalte verneverdige kulturminne, kulturmiljøer og kulturhistoriske landskap i tråd med de nasjonale mål. Plan- og

bygningsloven er kommunens viktigste virkemiddel i dette arbeidet. Reguleringsplaner, arealplanlegging og at kulturarven får oppmerksomhet i kommunale planprosesser og byggesaker er kommunens ansvar. Kommunen kan gjøre vedtak om vern gjennom reguleringsplaner.

Som planmyndighet har kommunene en sentral rolle i kulturminneforvaltningen. De lokale planleggingsprosessene kan være gode arenaer for aktiv medvirkning for lokalbefolkning, kulturminneforvaltning, historielag og andre frivillige miljøer, og andre interesserte.

Kommunen har en sentral rolle når det gjelder å øke kunnskapen og bevisstheten rundt den betydningen kulturminnene har for lokal identitet og tilhørighet. Det er viktig å legge vekt på å øke informasjonsformidlingen knyttet til lokale kulturminner. Slik informasjonsformidling gjelder både kulturminner generelt, hvilke kulturminner som finnes, bestemmelser i lovverk, hvilke tilskudds- og låneordninger som finnes og hvordan en kan søke på disse. Informasjon og rådgiving vil her være sentrale virkemidler i det holdningsskapende arbeidet. Gjennom å gjøre kulturminner tilgjengelig og kjente vil dette bidra til å øke bevisstheten om egen kulturarv og betydningen av å ta vare på disse. Kommunen bør stimulere til samarbeidsprosjekter mellom grunneiere, kommunen og andre offentlige instanser.

Fylkeskommunen skal påse at statlige og regionale kulturminneinteresser ivaretas. Fylkeskommunen har først og fremst ansvar for å vurdere og gi uttalelser til tiltak som berører kulturminner og kulturmiljøer av regional og nasjonal verdi, mens tiltak som berører kulturminner og kulturmiljøer av mer lokal verdi, er et kommunalt anliggende.

Aktivisering av kulturminner

Kulturminnene representerer ressurser og verdier. Skal vi gjøre oss nytte av dem må de gjøres tilgjengelige og tas i bruk i ulike sammenhenger.

Skolen legger stadig mer vekt på lokalbasert undervisning. Kulturminnene kan gi godt utgangspunkt for undervisningsopplegg på alle klassetrinn. Dette kan være fast utarbeidete opplegg knyttet til spesielle objekter eller fag, eller det kan være prosjekter igangsatt av museet,

skolen eller andre instanser, lokale, regionale eller fylkeskommunale/statlige. For at kulturminnene skal bli en kilde til kunnskap om egen bakgrunn, lokal historie og identitet for folk flest er det nødvendig med systematisk tilrettelegging og formidling. Dette kan skje som samarbeid mellom museet, kommunale avdelinger, fylkeskonservator - evt. arkeologisk museum og andre. På dette felt ligger det godt til rette for regionalt samarbeid.

Slik tilrettelegging om samordning vil også gjøre kultur-minnene interessante i reiselivs-sammenheng. Stikkord i den forbindelse er: Opparbeiding av omgivelser; God adkomst; Skilting og merking; Markedsføring og presentasjon; Brosjyrer; Informasjon om åpningstider; Lokal guide-utdanning og guidetjeneste; Interessante "pakkeløsninger". Også på dette området er samarbeid lokalt og regionalt en forutsetning for å lykkes.

Nettressurser

På disse nettsidene kan eiere av kulturminner finne nyttige råd og tips om kulturminner, istandsetting og vedlikehold:

Riksantikvaren (www.riksantikvaren.no/)

Agder fylkeskommune
(<https://agderfk.no/vare-tjenester/kulturminnevern-og-kulturturisme/>)

Bygg og bevar (www.byggogbevar.no/)

Gamle trehus (www.gamletrehus.no/)

Kulturminnene er også i ferd med å bli oppdaget som ressurs for næringslivet. Sentrumsforeningen har f.eks. ganske bevisst markedsført Kvinesdalsentrums gamle bymiljø. Kopiering og videreutvikling av gamle produkter og prosesser kan gi grunnlag for ny næringsvirksomhet.

Gjennom holdningsskapende virksomhet, informasjon, eksemplets makt og økonomiske tilskudd er det i vår kommune en voksende erkjennelse av at gamle verneverdige hus kan bli gode boliger, at de kan gi rom for ny næringsvirksomhet og rom for ulike kulturaktiviteter.

Spor etter anlegg, bygninger og hendelser i forbindelse med krig og konflikter i Kvinesdal er i første rekke i forbindelse med andre verdenskrig.

Det finnes også forsvarsverk og installasjoner av generell militær karakter fra før 1940 og etter 1945 i kommunen. Aktivering av slike minner må skje i nært samarbeid med grunneiere i de aktuelle områdene.

Samarbeid

De fleste norske kommuner har en aktiv frivillig sektor, og mye av det lokale kulturminnearbeidet i kommunene foregår i regi av frivillige organisasjoner, som historielag og bygdelag. Dette er en styrke, og innbyggernes engasjement er avgjørende for kunnskapen om lokalhistorie og kulturminner, og for lokal forankring av kulturminnevernet. Samarbeid med frivillige og lokale krefter vil være av største betydning for gjennomføringen av kulturminneplanen.

God bevaring er avhengig av at eiere og ansvarlige forstår verdien av kulturminnene. Det er til syvende og sist eierne som skal stå for vedlikehold og vern. Et godt samarbeid mellom kommunen og eierne er derfor viktig, og god informasjon og saksbehandling er en vesentlig del av dette samarbeidet.

Fungerende samarbeid mellom kommunen, fylkeskommunen og ulike statlige aktører er avgjørende for at kulturminneforvaltningen blir effektiv og god. Samarbeid på tvers av etatene i kommunen er likeledes viktig for å sikre at utviklingen går i ønsket retning. I Kvinesdal kommune er det ulike deler av administrasjon og politikk som har ansvar for forvaltning, byggesak

og arealplanlegging på den ene siden, og utvikling, formidling og verdiskaping knyttet til kulturminner og -miljøer på den andre siden. Kommunen ønsker å styrke samarbeidet, slik at en får mest mulig ut av de virkemidlene en til enhver tid rår over.

Informasjon og kunnskapsformidling

Med mer informasjon om kulturminner og kulturlandskap kan en unngå en del av de uheldige situasjonene vi ser i dag. Det mest iøynefallende er bygninger som står og forfaller, uheldige fasadeendringer og dårlige løsninger m.h.t tilbygg på eksisterende bygninger. Ofte er kostnadene med å sette i stand et gammelt hus ikke vurdert opp mot kostnadene med å bygge nytt.

I kulturlandskapet er det eksempel på at steingjerder som blir revet ned og randsoner som blir hugd ned selv om det kanskje var mulig å finne andre løsninger. Kommunen kan bl.a. gi veiledning i forhold til byggesøknader og byggemeldinger slik at en kan fange opp slike forhold.

Videre bør en i større grad informere om tilskuddsordninger og gi bygningsfaglig bistand til vedlikehold og restaurering. I samarbeid med lokale lag og organisasjoner som arbeider med kulturminner og kulturlandskap kan kommunen være "fødselshjelper" på tiltak som fremmer interessen for kulturminner.

Konkrete informasjonsoppgaver kan være utarbeiding av skilt og brosjyrer. Et tiltak kan for eksempel være opparbeiding av natur- og kulturminneløyper og lignende.

Naturlige utgangspunkt for slike rundturer kan være sentrale kulturminner eller andre severdigheter i kommunen. På stedtilpassede skilt og/eller brosjyrer må det komme frem opplysninger om interessant kulturhistorie og skilting av naturforhold. Ofte vil det være lurt å gi mer utfyllende informasjon i en folder istedenfor å øke størrelsen på skiltene .

Kommunen kan sammen med arbeidsmarkedsetaten spille en sentral koordinerings- og igangsetterrolle for å få til restaureringsprosjekt gjennom arbeidsmarkedstiltak. Å ta vare på og sette i stand kulturminner er i første rekke opp til eieren og hvilke interesser denne har for det. Det offentlige

sin medvirkning i restaureringsprosjekt må derfor være i nært samarbeid med grunneier.

Prinsipper for istandsetting og vedlikehold

Felles for de fleste tilskuddsordningene er at det forutsettes at man følger «antikvariske prinsipper» ved istandsetting, skjøtsel og vedlikehold. Når det gjelder bygninger, er det viktig at man tar hensyn til dens kulturhistoriske og arkitektoniske karakter.

Riksantikvaren gir disse rådene om hvordan man bør forholde seg:

- Det er bedre å vedlikeholde enn å reparere, og det er bedre å reparere enn å skifte ut! Selv om gamle originale materialer kan se slitte og nedbrutte ut, er de ofte i bedre stand enn førsteinntrykket skulle tilsi, og vil i mange tilfeller ha lenger varighet enn nye bygningsdeler. Materialkvaliteten er gjerne bedre enn dagens.
- Gjør så lite som mulig! Ta vare på og sett i stand originale deler.
- Gamle hus kan godt få lov til å se gamle ut! Ta vare på bygningsdeler som viser slitasje – det er en del av husets historie.
- Bruk tradisjonelle materialer og løsninger! Tradisjonelle materialer arbeider gjerne bedre sammen med eksisterende materialer.
- Sats på kvalitet fremfor økonomi!
- Gjør det riktig fra begynnelsen! Da holder huset mye lenger.
- Kjenn huset ditt! La det fortelle om sin historie, byggeskikk, karaktertrekk og svake og sterke sider. Da kan du forstå hvorfor skader oppstår og hvordan de bør utbedres, hva man bør passe særlig på når det gjelder vedlikehold osv.

GRAVMINNET OVER TALE KATHRINA KYLLINGSTAD

Når man hører ordet kulturminne er det lett å tenke på en gravhaug eller noe iøynefallende fra en større utgraving. Kulturminner er ifølge kulturminneloven alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø. Våre kirkegårder har mange kulturminner; kyrkjebyggene, kirkegårdsmurer og gravminner. Gravminnene forteller hvem som er gravlagt der, og ofte på eldre gravminner om stand og stilling.

Når man vandrer på en kirkegård, vil man ganske snart kunne legge merke til de ulike gravminnene med ulike stilhistoriske trekk. Særlig eldre gravminner forteller mye om hvilken stand den avdøde tilhørte. Mange hadde ikke råd til et gravminne i det hele tatt.

På kirkegården i Kvinesdal har vi et spesielt gravminne som er laget av billedhugger, glasskunstner og designer, Ståle Kyllingstad (1903-1987). Det er samme mann som laget minnesmerke over de falne under 2. verdenskrig ved Kvinesdal kirkegård som ble satt opp i 1948. Hans mor Tale Kathrina Kyllingstad f. Røinestad døde i 1910, bare 31 år gammel, og etterlot seg fire barn. Den nest eldste, Ståle, var da 6 år. 5 år senere tok faren med seg barna og flyttet til Høyland i Rogaland.

Den gangen hadde de ikke råd til et ordentlig gravminne, og fikk det heller ikke senere. Så da Ståle Kyllingstad ble billedhugger, tentes en drøm i han om selv å lage et minnesmerke over sin mor. Likevel skulle det vare helt til 1947 før han fikk realisert drømmen.

Gravminnet er en grå granittstein med et bilde av moren hugget inn. På gravminnet står teksten: Tale Kathrina Kyllingstad født Røinestad, 26-12 1878 d 28-2 1910. Gravminnet finner vi rett innenfor for kirkegårdsmuren sørvest for kirken.

Gravminnet er vernet og vil ikke tas bort fra kirkegården.

Gravplassleder Djoerd van Kammen pusset opp gravminnet våren 2020.

Per Øistein Rogstad

5. Kvinesdal i et historisk perspektiv

Forhistorien

Fornminner er fortidsminner fra de første menneskelige sporene vi har fra ca. 12 000 år siden og fram til reformasjonen i 1537 e.Kr. Disse er automatisk fredet etter kulturminneloven.

Fornminnene kan dateres til ulike tidsperioder:

- Eldre steinalder (10 000 år f.Kr. til rundt 3500 år f.Kr.)
- Yngre steinalder (fra 3500 til 1800 f.Kr.)
- Bronsealder (fra 1800 til 500 f.Kr.)
- Eldre jernalder (fra 500 f.Kr. til 550 e.Kr.)
(førromersk jernalder 500 f.Kr–0, Romertid: 0–400 e.Kr, folkevandringstid 400–550 e.Kr.)
- Yngre jernalder (fra 550 til 1050 e.Kr.),
(merovingertiden 550–800 e.Kr., Vikingtiden 800–1050 e.Kr.)
- Middelalder (fra ca. 1050 e.Kr. til 1537 e.Kr.)

Steinalderen

Slutt på istiden, de første menneskene kommer til vårt område kort tid etter, fra isfrie områder lenger sør. De levde av jakt og fangst, og levde i mobile grupper som beveget seg over store avstander.

I eldre steinalder bodde folk i telt og under hellere, og flyttet rundt. I løpet av steinalderen begynte man å holde husdyr og dyrke korn, og vi fikk en overgang fra en nomadisk jakt- og fangstkultur til en jordbrukskultur hvor folk ble mer bofaste og bygde langhus til seg selv og husdyrene.

Etter hvert ble folk i større grad bofaste, og utnyttet de rike ressursene som kysten og fjorden bød på. Kunnskap om åkerbruk og husdyrhold kom hit så snart folk i Danmark og Sør-Skandinavia var blitt bofaste bønder. Det skjedde for ca. 6.000 år siden.

Her nord fortsatte man med fangst og fiske som hovednæring mye lenger. De første bøndene var trolig innvandrere fra Danmark, som kom hit for ca. 4000 år siden.

Det meste som finnes fra denne perioden, er laget i stein, bergarter eller flint. Menneskene brukte også organisk materiale som bein, tre, huder, sener

og plantemateriale, men disse finner vi bare ved spesielt gode bevaringsforhold, for eksempel i huler eller hellere. En slik heller finner vi for eksempel på Eljestraum.

En rik steinalderlokalitet er Sande på Feda. Ved maskinell sjakting her ble det registrert rundt 200 strukturer i undergrunnen. Av disse er de fleste stolpehull. Det ble også registrert noen kokegroper, flatmarksgraver, nedgravninger (avfalls-/produksjonsgrøper), grøfter, veggrøfter/veggvoller. Av gjenstander ble det funnet skår av keramikk fra yngre steinalder og jernalder, skiferbryne, flintartefakter som pilspisser, flekker og skraper, dessuten et skår av kleberstein og en nøstvetøks av rombeporfyr.

Bronsealderen

Perioden kalles bronsealder etter metallet som da var blitt tatt i bruk til redskaper, våpen og smykker. Men flint var fremdeles det mest brukte råstoffet.

Bronsealderen markerer et skille ved at man tok i bruk bronse, som er en metallegering. Av bronsen laget man våpen, redskap og smykker. Bronsen var nok kostbar og et statussymbol. Ute ved kysten har vi gravrøyser fra bronsealderen som ligger svært strategisk til, som seilingsmerker. Jakt, fangst og fiske var fortsatt viktig, men man begynte i større grad å dyrke jord og holde husdyr, folk ble i større grad bofaste og samfunnet ble mer lagdelt.

I denne perioden etableres de første gårdene, og jordbruk og bofasthet øker i omfang. Kraftige åkerreiner på flere av gårdene i Kvinesdal kan gå så langt tilbake som til bronsealderen. En flere meter tykk åkerrein på Raustad er datert til bronsealderen.

Arkeologene kan finne spor etter husene i form av stolpehull. Av gjenstander er det skår fra keramikk- kar, redskaper av flint, samt redskaper og smykker i bronse. Andre spor er helleristninger i berg; ofte skipsmotiv, mennesker, vogner og sol.

Gravskikken varierte, fra enkle kremasjonsgraver til gravrøyser. I en periode ble den døde kremert og

fikk med seg små kopier av sverd, kniver og rakekniver.

På Lista bygges store jordhauger som gravminner i denne perioden. Den store gravhaugen ved Feda kirke kan være fra bronsealderen. Ellers kan det tenkes at noen av de tørrmurte gravrøysene ved fjorden og på heier og høydedrag andre steder i kommunen, kan være så gamle.

Bronsealderen er også kjent for bergkunsten, igjen med Lista som et hovedområde. Bergkunst, helleristninger, har vi også i Kvinesdal - i form av en skålgropstein på Gjemlestad.

Gravhauger og gravrøys

Fra bronsealderen og fram til slutten av vikingtiden ble noen gravsteder markert med gravhauger eller gravrøys. Disse hadde en symbolverdi og skulle være lett synlige. En gravhaug er bygd opp av jord, eventuelt med noen steiner. Haugen er som regel omvendt skålforma og har alltid et torvlag i overflaten. En gravrøys er bygd opp av stein og blokker, uten jord. Gravrøysene er plassert på utsiktspunkt langs sjø og vann eller på høydedrag. Langs Fedafjorden finnes det mange gravrøys, bl.a. på Skranefjell, Håland og Bines.

Like øst for Feda kirke finner man den store Vårdøyhaugen som antageligvis kan dateres til bronsealderen. Haugen er klart markert og godt synlig i terrenget.

Jernalderen

I jernalderen tok man i bruk jern og lærte seg å fremstille jern lokalt. Jernet ble brukt til våpen og redskaper. Man drev med jakt, fangst, husdyrhold og dyrking av korn. Lagdelingen og organiseringen av samfunnet forsterkes, noen vokser frem til å bli stormenn og høvdinger. Det øvre samfunnslaget blir gravlagt i rikt utstyrte gravhauger. Foruten gravhauger finner arkeologene spor etter bosetninger i form av stolpehull etter langhus, ildsteder, kokegrop og ardspar (jordbruksspor).

Svært mange arkeologiske kulturminner i kommunen er fra jernalderen. I denne perioden ble mange av de gårdene vi kjenner fra historisk tid, etablert. I folkevandringstiden (350-550 e.Kr.) kan det ha vært like mange gårder i drift i dalen som i nyere tid.

Gårdsgravfeltene med gravhauger er fra denne tiden, og det samme gjelder de mange bygdeborgene i Kvinesdal.

Bygdeborger

Bygdeborg, ofte kalt tyveborg eller tjuveborg, er et primitivt festningsanlegg fra førhistorisk tid, gjerne anlagt på små og bratte fjelltopper som er utilgjengelige fra flere kanter.

Forsvarsverkene består som regel av enkle tørrsteinsmurer, opprinnelig trolig forsterket med palisader, og finnes fortrinnsvis mot den side der adgangen er lettest. Huskonstruksjoner har man sjelden funnet rester av innenfor murene, men de fleste borger har hatt tilgang på vann gjennom brønner eller naturlige kilder.

Bygdeborger er vanlige både i Sverige og i Norge. Man antar at de norske borgene for det meste skriver seg fra romertiden og folkevandringstiden. Bygdeborgene ligger gjerne på steder som har hatt strategisk betydning, og med god utsikt over den nærliggende bygda. De oppfattes dels som midlertidige tilfluktssteder under urolige forhold i folkevandringstiden, dels som festningsanlegg i utkantene av gamle riker. Mange norske navn på «slott» eller «borg» er knyttet til slike bygdeborger.

I Kvinesdal finner vi bl.a. Borghammaren på Moi og Borggarden på Jerstad.

Omkring 540 e.Kr. skjer det omfattende endringer - gårder blir fraflyttet, og det er få sikre spor etter mennesker i tiden som følger. Det har trolig sammenheng med drastiske klimaendringer som følge av flere store vulkanutbrudd ute i verden, kombinert med en pandemi (byllepest).

Først i vikingtiden (800-1050) blir det tett mellom spor etter folk igjen. Det er flere gravfunn fra denne perioden i kommunen. De første kristne impulsene kom også med vikingene. Under

Kvinesdal kirke er det funnet spor etter en eldre trekirke og graver fra slutten av denne perioden.

I slutten av perioden kriget småkonger og høvdinger om å legge under seg stadig større landområder. Fra Kvinesdal vet vi fra de islandske sagaene at flere familier og slekter vandret ut som en følge av disse konfliktene. De slo seg ned på Island.

Det finnes mange gravhauger fra Jernalder/Vikingetid i Kvinesdal. Bl.a. på Jerstad, Øvre Egeland, ved Kvinesdal kirke samt den rike kvinnegraven på Opofta – Døsehaugen (Dæsehaugen).

Ved grustaking i Døsehaugen har det blitt funnet hele og deler av ovale spenner, en øks av jern, en del av en sverd hjalt av jern med spor av forgylling med innlagt sølv. I tillegg til dette skal det i henhold til skriftlige kilder være funnet:

«Kniv/sverd, brukket i to, hengestykke med ornering omtrent som på sverd hjaltet samt 'en meget vakker ring'». Disse sakene har trolig gått tapt. I 1920-årene skal det også ha blitt funnet en "askekrukke" som angivelig ble levert Universitetet i Oslo.

Den store gravhaugen ved Kvinesdal kirke er siste rest av et større gravfelt på Liknes. Det finnes flere forhøyninger inne på kirkegården, umiddelbart SØ for den registrerte haugen. Disse representerer høyst sannsynlig flere gravhauger. Ifølge presten Waarums innberetning av 1810 ble det gravd opp en haug i 1791 som det lå et gravkammer i, og i dette gravkammeret lå det et slags smykke av sølv, en sølvring, fem urner med aske og et jernspyd. Om dette er den samme haugen er usikkert, men det vitner om en rik kulturarv i denne perioden.

Andre kulturminner fra jernalderen inkluderer bl.a jernvinne anlegget ved Galdalsvannet og en langhustuft på Veggeland.

Hustufta er sterkt overgrodd og uklart markert, men målinger viser at huset antageligvis har vært 8 meter bredt på det bredeste og 50 meter langt. Alt er imidlertid så overgrodd og utydelig at det er vanskelig å oppgi eksakte mål. Tollag Veggeland oppdaget tuften for mange år siden. Johan Jerstad, forfatter av bygdeboken, mente og at dette var en tuft. Folk i bygda mener at tuften har vært

tydeligere før det ble så tilgrodd. På jorden nordvest for tuften er det funnet kornstaur nede i jorden, og det er spor etter dyrking nord for tuften, der ligger det også gamle overgrodde steingjerder.

I Grannen 1-1941 gjengis en tradisjon om Veggjeland: "Veggjeland og øvre Kvinlog skal vera eldste gardane i bygdi. Garden heitte fyrr Berkjeland og låg der som no heiter Berkjelandsvodden sunnanfor Berkjelandstjødne. So flutte dei garden dit han no ligg og bytte samstundes namn."

Middelalder

Middelalderen begynner med at den vestlige delen av Romerriket ble oppløst, og nye riker ble etablert i Europa. Perioden kjennetegnes av spredning av kristendommen, etablering av føydalsamfunn og økt makt til kirke, konger og fyrster. På midten av 1300-tallet kom svartedauden, den første av mange pestepidemier, til Europa, og befolkningen ble kraftig redusert. Mot slutten av perioden ble kirken utsatt for stadig sterkere kritikk, noe som ledet frem mot reformasjonen.

En stavkirke er en høyt utviklet kirketype, oppført i reisverk av tre og kjent fra norsk kristen middelalder. Stavkirkene er Norges viktigste bidrag til den europeiske byggekunsten. Man regner med at det fantes ca. 750 stavkirker rundt om i Norge, sannsynligvis flere.

I denne perioden blir kirke og menighet en ny og viktig ramme for folks liv. Det bygges kirker på Feda og på Liknes, og dalen blir delt inn i sogn.

Eldste omtale av en kirke på Liknes er i 1435 (Leikneskirkiu), men prest på stedet nevnes seinest i 1322 – muligens i 1292. Kirken står på en odde på østre bredd der Kvina og Litlåna møtes.

Gravlegging på stedet viser at det sto kirke på Liknes seinest på 1000-tallet. Middelalderkirken var trolig en stavkirke, og denne ble i 1623 erstattet av en tømmerkirke som sto fram til nåværende tømmerkirke med åttekantet grunnplan ble reist på samme sted som den eldre kirken i 1837. Det er all grunn til å tro at samtlige kirker er blitt bygd på samme tuftsted.

Kirken blir også en viktig jordeier, og store jordeiere innen- og utenbygds slår seg opp. Mange bønder blir leilendinger; de bor på gården og driver

jorda som før, men må betale avgifter til jordeieren, som ofte bor et helt annet sted.

De eldste gang- og rideveiene, som kirkeveiene og hovedveiene mellom bygdene, kan være fra middelalderen eller tidligere.

Svartedauden midt på 1300-tallet fikk store konsekvenser også i Kvinesdal. Dødeligheten var stor, og mange gårder ble lagt øde. En del av dem ble aldri bosatt igjen. Noen av de store jordeierne la i tiden som fulgte om til å legge større vekt på husdyrhold, og mindre gårder og plasser ble lagt under fefot.

Det er fra denne tiden mange av rideveiene stammer og mange av dagens gårdsgrenser ble satt allerede da.

Et annet kulturminne fra denne tiden er ødegården på Handeland. Ødegården ble trolig lagt øde i middelalderen og forsøkt tatt opp igjen i begynnelsen av 1600-årene.

På flaten i hellingen finner man flere tufter bl.a. en kvadratisk samling med tørrmuret hodestore og favnstore bruddstein og rundkamp og en rektangelformet samling jevnstore steiner med åpning mot nord som har vært tolket som en innhengning. Det er rester av hustufter og minst fire rydningsrøyser. Rundt 10m fra strandkanten finnes en tuft som består av stein og mindre blokker, dette kan være nausttuft eller sjøbutuft. Til vest for området ligger en åkerrein og i den sørvestre-delen ligger et steingjerde som er svært overgrodd av mose.

I sin tid skal Handelandsvatn ha vært det mest fiskerike vannet i dette området. Det meste av ødegårdens utmarksgjerde finnes bevart.

Nyere og moderne tid

Nyere tid er en betegnelse på den historiske perioden som avløste middelalderen, det vil si tiden etter rundt 1500. Betegnelsen brukes særlig om perioden frem til begynnelsen av 1800-tallet. Disse to periodene strekker seg over en lang og produktiv periode. Det finnes mengder av gjenstandsmateriale og stående bygninger fra disse tidsepokene.

1600- og 1700-tallet

I løpet av 1600-tallet tok folketallet seg opp igjen,

og rundt 1650 var det like høyt som det hadde vært før Svartedauden.

Nye næringer vokste frem, og særlig sagbrukene kom til å spille en viktig i Kvinesdal. Noen av de første sagbrukene på Agder lå i Feda. Tømmer og trelast fikk avsetning i Holland, England og Skottland.

Forbindelsene til Holland ble viktige; noen hollendere kom til å slå seg ned i dalen for å drive handel, mens enda flere kvinesdøler tok hyre på hollandske fartøyer eller flyttet til Amsterdam og andre byer i Holland, der det var stor mangel på arbeidskraft.

Med trelasthandelen vokste Feda frem som en viktig havn og tettsted. Også på og rundt Liknes kom de første kimene til et tettsted i denne perioden.

Økningen i folketall førte til behov for å dele opp det store Liknes sogn i to, og Fjotland fikk sin første kirke i 1670.

Presten på Liknes måtte nå betjene fem kirker: Liknes, Feda, Fjotland, Eiken og Hægebostad. Ikke rart at han stadig beklaget seg over lang reiseavstand og dårlige veier!

1800-tallet

Perioden er generelt preget av befolkningsvekst, urbanisering og begynnende industrialisering.

Verken industrialisering eller urbanisering preget Kvinesdal direkte i noen særlig grad. Men indirekte påvirket veksten til Flekkefjord og andre byer i regionen også folk i dalen, mens de samme prosessene i USA lokket mange kvinesdøler til å gjøre amerikanere av seg.

Da det kommunale selvstyret ble opprettet i 1837, ble Kvinesdal (Liknes) og Feda én kommune, og snart fulgte Fjotland etter. Fjotland ble imidlertid egen kommune i 1858 allerede.

På slutten av 1800-tallet vokste det frem et rikt organisasjonsliv i Kvinesdal, med lekmannsbevegelse, skytterlag, leseselskaper, bondeforeninger og etter hvert politiske partier. Det nye foreningslivet ble en viktig demokratisk arena som utfordret det tradisjonelle, statsstyrte systemet.

Nye kjøreveier, med Vestlandske hovedvei som den første, innebar, sammen med nye dampskipsruter, at kommunen ble bundet sammen med omverdenen på en helt annen måte enn tidligere.

Innenfor jordbruket skjedde også store endringer. Nye og moderne driftsmetoder og mekanisering slo gjennom, og gjennom utskiftninger på gård etter gård ble de gamle fellestunene oppløst, mens husmannsplassene gradvis forsvant.

Skolegangen ble satt i system og gradvis forbedret utover 1800-tallet, og fra slutten av århundret ble det bygd faste grendeskoler over hele kommunen. Den nye skolehverdagen kom til å utgjøre en viktig ramme for barns hverdag.

1900-1945

Første halvdel av århundret var preget av utvandring og arbeidsvandring til USA, kraftutbygging og begynnende industrialisering. Ved begynnelsen av perioden ble også den daværende storkommunen delt, idet Feda ble egen kommune i 1900.

Knaben vokste frem som et livskraftig gruvesamfunn med særpreget bebyggelse og kultur. Sør i kommunen ble Trælandsfos etablert som en stor og viktig arbeidsplass.

Samtidig som det ble flere industriarbeidere i kommunen, økte også antallet småbrukere. Ofte var industriarbeideren og småbrukeren én og samme person – det Andreas Hompland har betegnet som «to-kyrs industriarbeidarar».

Med industrialiseringen kom også tidvise arbeidskonflikter; arbeiderne ved Trælandsfos streiket i ni måneder sammenhengende i 1925 – og fikk gjennom sine krav til slutt, blant annet fordi mange av dem hadde småbruket hjemme å «tære» på.

Utbyggingen av samferdsel og infrastruktur fortsatte. Vestlandske hovedvei ble lagt om og endret navn til Sørlandske hovedvei. Veien over den fremdeles treløse Kvinesheia ble definert som «høyfjellsvei» og fikk egen veivokter med ansvar for snørydding.

Den største endringen når det gjaldt samferdsel, var likevel at Kvinesdal ble knyttet til landets jernbanenett. Det skjedde i 1943 da Sørlandsbanen ble tatt i bruk frem til Moi (i Lund). Rundt den nye stasjonen på Storekvina vokste det snart frem en liten «stasjonsby».

I 1940 kom storkrigen også til Kvinesdal. Det tyske nærværet var spesielt stort på Knaben, der molybdenforekomstene spilte en viktig rolle for våpenindustrien. 1000 soldater ble satt til å vokte gruvene, og de allierte gjennomførte flere bombetokt mot Knaben for å forsøke å stanse gruvedriften.

Etter 1945

Fremveksten av et velferdssamfunn førte til nye kommunale tjenester, feltutbygging av boliger i flere deler av kommunen, først og fremst rundt kommunesenteret Liknes og tettstedsutvikling, men også fraflytting og sentralisering, f. eks. gjennom nedlegging av grendeskoler og bygging av storskoler.

Et tydelig tegn på sentraliseringen var kommunesammenslåingen i 1963, da Feda og Fjotland ble slått sammen med Kvinesdal. På det tidspunktet hadde «gamle» Kvinesdal et innbyggertall på litt over 3200, mens Fjotland hadde i overkant av 1200 og Feda nærmere 600 innbyggere. Fraflyttingen av utkantområdene i storkommunen gjenspeiles av innbyggertallet i Fjotland, som er halvert etter 1963.

Kvinesdal kommune har ca. 6000 innbyggere i dag. Halvparten av innbyggerne bor i tettbygde strøk. Det er først og fremst mindre gårder og bruk som er nedlagt, og Kvinesdal er fremdeles en stor og viktig landbrukskommune i regional sammenheng.

Utvandringen til USA var betydelig også etter 2. verdenskrig, og forklarer noe av den manglende befolkningsveksten. Arbeidsvandringene til «Unaiten» har også satt et tydelig preg på språk og kultur i kommunen.

Bilen fikk en stadig større rolle i folks hverdag utover i perioden. Nye krav til fremkommelighet og fart medførte flere faser av stamveitbygging, først av E18 og siden E39. I 1972 ble Sørlandske hovedvei (E18) lagt om med bru over utløpet av Fedaelva. Da E39 stod ferdig med ny bro over

Fedafjorden i 2006, ble den nye hovedveien lagt utenom både Liknes og Feda. Som en del av den såkalte Listerpakken ble veiforbindelsen til nabokommunene forbedret; Lister var i ferd med å bli én arbeidsmarkedsregion.

Kvinesdal fikk et allsidig næringsliv i denne perioden, med Øye smelteverk (Eramet Norway Kvinesdal), som i dag sysselsetter rundt tre fjerdedeler av de ansatte i industrien i kommunen, fulgt av verkstedsindustrien med 15 prosent. Bygge- og anleggsvirksomhet og kraftindustri er også betydelig.

Sira-Kvina-utbyggingen fra 60-tallet og fremover gjorde Kvinesdal til en viktig kraftkommune, og muliggjorde bl.a. etableringen av smelteverket på Øye.

Internasjonale konjunkturer preget og preger det lokale næringslivet. Én konsekvens av dette var den omstridte nedleggingen av Knaben gruver i 1972, som fikk alvorlige følger for folk og næringsliv i den nordligste delen av kommunen.

Mange kulturminner passerer vi kanskje til daglig uten å tenke på at det er gjenstander, lokaliteter eller bygninger med kulturhistoriske verdi. Dette gjelder særlig for kulturminner fra moderne tid. Kulturminner fra denne perioden blir ofte vurdert ut fra de svært subjektive kriteriene stygt og/eller pent. Eller vurdert til å ikke være gammelt nok til å være et «ekte» kulturminne eller i veien for utviklingen. Det er svært viktig at det blir tatt vare på et representativt utvalg av slike kulturminner også.

6. Prioriterte kulturmiljøer

Kommunen har valgt å sette søkelys på disse kulturmiljøene i planen:

- «Europas (nesten) best bevarte tettsted» Feda
- Hauglandsstrand
- Fra fergested til moderne kommunesenter (Liknes)
- Gruvebyen Knaben
- Salmeli
- Vestlandske hovedvei

Både Salmeli, Feda og Hauglandsstrand er av kommunen allerede trukket frem som verdifulle kulturlandskap i publikasjonen «Kvinesdal. Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei». De andre landskapene i publikasjonen er:

- Håland
- Opofta
- Rørvik
- Årli
- Øvre Haugland
- Øvre Røynestad
- Risøyna
- Gamle Mygland
- Vordalen
- Fjotland

Disse kulturlandskapene er også ført opp i listen over kommunale listeførte kulturminner (gul liste).

Kommunen må prioritere og sikre at de viktigste kulturminnene blir tatt vare på for ettertiden. Det innebærer at ikke alle vil finne igjen «sitt» kulturminne i planen. Kvinesdal kommune har valgt å prioritere noen overordnede miljøer som synliggjør områdets historie på en god måte. Det er videre lagt vekt på følgende kvaliteter:

- Autentisitet
- Identitet
- Brukspotensiale for verdiskaping, næring og/eller
- pedagogisk formidling.
- Sjeldenhet

- Representativitet
- Alder

I hovedsak er ikke kulturminner som er vernet etter kulturminneloven eller annet lovverk, tatt med. Kulturminneplanen er kommunens egen, og omfatter først og fremst kulturminner som har lokal verdi. At et kulturminne er omtalt i kulturminneplanen, innebærer ikke noe formelt vern. Planen peker på noen viktige miljøer med stor kulturhistorisk verdi, og der disse verdiene skal tas hensyn til ved byggeprosjekter og i planlegging.

Det er dessuten forsøkt å velge ut miljøer der flere kulturminner opptrer i sammenheng, mer enn enkeltobjekter.

«Europas (nesten) best bevarte tettsted» Feda

Det har bodd folk i bygda Feda helt siden steinalderen. Tettstedet ligger mellom fjord og fjell i Kvinesdal kommune. Feda skal være et av de tidligst bosatte stedene i regionen. Det var en ideell plass å bosette seg, rett ved både skog, elv og sjø. Navnet Feda betyr antakelig frodig slette nær elva.

På Feda finner du flott, gammel bebyggelse, smale veier, en båthusrekke og en hyggelig atmosfære.

Den eldste skriftlige kilden om kirke på Feda er fra 1302. Dagens kirke ble innviet i 1802, men ikke ferdigstilt før i 1820. Da ble det bygget tårn og lagt et nytt lag med takbord.

Feda har en spennende kultur- og næringshistorie hvor sjøen har vært den sentrale transportåren. Feda hadde tidlig tingsted og sorenskriveri, og ett av landets første poståpneri ble opprettet her på 1600-tallet. Fra 1700-tallet vokste det frem et handels- og kremmermiljø på Feda. Rundt 1810 begynte det store sildefisket på sørvestlandet.

1800-tallet var fiske en svært viktig næringsvei for folk på Feda. Fiskerne trengte noe å oppbevare fangsten i når de var ute på havet, og noe som kunne transporteres lett på land.

Derfor ble det startet lokal produksjon av tretønner på Feda. "Fabrikken" har to etasjer og ligger helt nede ved elva. Det ble produsert tønner i begge etasjer. I øverste etasje er det en vinsj som heiste tønnene ned i båtene som sto rett utenfor.

Lokale folk på Feda lager fremdeles tønner med samme verktøy som på 1800-tallet, og i den samme bygningen.

Haugelandsstrand

Området har en spennende historie med unike funn som stammer helt tilbake til eldre steinalder. Funnene forteller at Haugelandsstranda antagelig var en av de første boplassene i Kvinesdal. Funn av flint tyder på dette. I 1986 ble det funnet hele 119 flintstykker i det samme prøvestykket. Funnene kan dateres helt tilbake til ca. 6000 år f.Kr. Steinalderboplassen ligger 10-12 meter over dagens strandlinje.

Det er registrert en gravhaug nordvest for Haugelandsstrand. Rydningsrøyser, rester av en bekkevern og en stor potetkjeller er nyere elementer i områdets kulturhistorie.

De mest synlige kulturminnene på Haugelandsstrand i dag er sjøbumiljøet med fem

gamle sjøbuer. Disse utgjør det mest intakte kulturmiljøet av sitt slag i Kvinesdal i dag. Bak buene er det ei åpen slette hvor det finnes tre tufter. To av tuftene er antageligvis etter uthus, men den tredje er etter et våningshus. Tuftene er antageligvis sporene etter den tiden det var fastboende på Haugelandsstrand for 200 år siden.

Fra fergested til moderne kommunesenter (Liknes)

Liknes var i eldre tid et sentralt sted for bygdene rundt. Stedsnavnet har ingenting med «lik» eller begravelse å gjøre, men med «leik», og viser at samlinger og stevner foregikk på neset. Der ble også kirken bygd, antagelig som den første i distriktet på begynnelsen av 1000-tallet.

På og rundt Liknes bodde lensmann og prest, og her var tingstedet. Liknes var dessuten et knutepunkt for ferdselen, med fering over elva fra Faret og fra Åmot. Rundt fergestedet vokste det tidlig frem en viss tettbebyggelse, og her slo håndverkere og etter hvert kjøpmenn seg ned.

Ytterst på Neset er det fremdeles bevart deler av bebyggelsen rundt det gamle fergestedet.

Da det kommunale selvstyret ble innført i 1837, var det naturlig å legge administrasjonssenteret til Liknes, som etter hvert kom til å utvikle seg til et livskraftig, moderne tettsted.

Gruvebyen Knaben

I gruvene på Knaben ble det utvunnet molybden. Molybden brukes som tilsetning for å gjøre stål sterkt, spesielt våpenstål. Knaben var derfor et viktig sted under begge de siste verdenskrigene.

Under 2. verdenskrig var molybden svært viktig for rustningsindustrien. Tyskerne bygget store festningsanlegg rundt Knaben. I 1943 ble gruvene to ganger angrepet av allierte bombefly. Det ene angrepet kom på samme dag som den kjente Tungtvannsaksjonen på Vemork.

Det har vært ordinær gruvedrift, med enkelte stopp fra 1885 til Knaben II ble stengt i 1973. Knaben II var da Vest-Europas største molybdensulfidgruve. Gruveselskapet og arbeiderne forlot Knaben 1 mai 1973. Gruvebyen, gruvene bygningene, skolen, Knaben Kapell og alle

boligene ble stående igjen. Heldigvis ble ikke boligene stående tomme, men ble overtatt av familier og ferierende. Nye hyttefelt har kommet i de senere år.

Som eneste gruveby i Norge har Knaben et intakt heishus, heistårn og vaskeri. Under fjellet skjuler det seg hele 21 etasjer som var opparbeidet for å utvinne molybden. Heishus, heistårn og Vaskeriet fra gruven kalt Knaben II troner øverst i Knabedalen og setter et unikt preg på stedet.

Vestlandske hovedvei

Vestlandske hovedvei, senere Sørlandske hovedvei, var det opprinnelige navnet på hovedferdselsåren mellom Christiania og Stavanger. Hovedveien fra Stathelle til Stavanger ble opparbeidet første gang som kjørevei på begynnelsen av 1800-tallet. Den var planlagt og tilrettelagt for posten, embetsmenn og militærvesenet.

Tidlig på 1900-tallet skiftet veien navn til Sørlandske hovedvei, og i 1928 fikk den veinummeret riksvei 40. Hovedveien fulgte stort sett dagens stamveirute mellom Oslo og Flekkefjord, men mellom Flekkefjord og Stavanger fulgte den dagens fylkesvei 44 langs kysten og

over Jæren. Denne ruten ble lagt over til dagens linje da europaveisystemet ble innført i Norge i 1965. I dag følger den opprinnelige ruten til Vestlandske hovedvei i grove trekk dagens E18 mellom Oslo og Kristiansand, E39 fra Kristiansand til Flekkefjord og fylkesvei 44 fra Flekkefjord til Stavanger. Lokalt ble veien mange steder kalt Postveien, som egentlig var navnet på den eldre rideveien gjennom det samme landskapet.

Vestover fra Alleen gikk veien til Dragedal og nåværende fylkesvei 4091 over Tjomsland og Opofte til den møter fylkesvei 465; veien mellom Kvinesdal og Farsund. Herfra går Vestlandske hovedvei videre nordover som gårdsvei gjennom Hegdalen til Rørvik-gårdene som ligger om lag 190 moh. Fra Rørvik-gårdene går veien i fem slynger bratt nedover til fergeleiet ved Fedafjorden. Herfra var det ferje over til Feda, hvor trafikken gikk i land ved Feda kirke og fortsatte et kort stykke langs Fedaelva, før veien tok over elva og oppover mot Lindland.

Salmeli

Lengst nord i Kvinesdal, på grensen til høyfjellet ca 550 m.o.h. ligger gården Salmeli. Gårdens historie går tilbake til 1300-tallet, kanskje enda lengre. Som så mange andre marginale gårder i utkanten av bygdene ble også Salmeli fraflyttet omkring 1350 i forbindelse med Svartedauen - den fryktelige pestsykdommen som herjet Europa på denne tiden. I 1647 finner vi igjen gården nevnt, med 2 bruk i drift.

Salmeli er en typisk heiegård hvor innmarka er liten. Næringsgrunnlaget var de store heiestrekningene. For til dyra ble i hovedsak hentet fra myrer og uslåtter i heia. Her var også godt beite til dyra. I tillegg var jakt og fiske viktige element i driftsgrunnlaget.

Det er fire bruk på gården. Bygningene på Salmeli representerer et mangfold fra flere tidsperioder. Eldst er et uthus, fra ca 1700. Gården er nå fraflytta, men omkring 1900 bodde det i dette området 63 mennesker.

I 1994 ble salmeli valgt ut som et av 104 verdifulle kulturlandskap i Norge. Dette ble starten på et omfattende rehabiliterings-arbeide i område. Kulturlandskapet og bygningsmassen tas vare på. Husene benyttes av eierne som feriested.

Salmeli har en levedyktig bestand av solblomsten (arnica montana). Denne gamle medisinplanten står på listen over utrydningstruede planter i Norge. Blomsten krever spesielle vekstviklår og på Salmeli legges det til rette for at planten skal trives og formere seg.

HEISTÅRNET, IKONET PÅ KNABEN.

Heistårnet ligger høyt og fritt øverst oppe på toppen av Knaben. Det skuer utover gruvebyen. Alle mennesker som vil kan skue tilbake. Det knytter seg en egen stemning og identitet til dette tårnet. Når jeg passerer Hattevarden ser det ikke så stort ut, men det vokser jo nærmere man kommer. Fra Grubeheimen forsamlingshus fornemmes litt mer av størrelsen. Og når man står ved heishuset og ser opp mot tårnet virker det stort og ruvende, nesten truende. Litt som et stort fabeldyr med to bein og en sittende bakkropp. En Sfinx.

Vi kan undres på hvorfor tårnet ble formet slik det nå ser ut. Var det en ingeniør som konstruerte det bare med tanke på det funksjonelle; heistårnet til en underjordsgruve som trenger en malmheis med silo og en personheis som går ned i en skråsjakt. Eller om ingeniøren, eventuelt hjulpet av en arkitekt, også ville bringe inn et eget arkitektonisk uttrykk? Uansett skal det ikke mye fantasi til å se at tårnet har en funksjonalistisk arkitektur, hva enten det arkitektoniske element ble til med eller uten hensikt. Funksjonalismen defineres ved at der er en uløselig sammenheng mellom bruken av et objekt og formen på det.

Tårnet ble bygget i 1937. Den gule og grønne fargen fikk det i 1957 sammen med vaskeriet som da ble gjenoppbygd etter krigen. Det skulle friske opp i en ellers grå fjellheim. Ideen om dette kom fra min far som da var direktør. Funksjonalismen vokste fram i tiden mellom 1920 og 1940. Verdensutstillingen i Paris i 1937 ble ett av funksjonalismens store arnested. Den berømte arkitekten Le Corbusier var en viktig foregangsmann. Han ble et forbilde for flere norske arkitekter. I arkitekturen går det også en linje fra funksjonalismen til brutalismen. Brutalismen er funksjonalistisk, men har også egne kjennetegn, bl.a. bruk av rå, ubehandlet betong og enkle geometriske former. Mange monumentalbygg i Norge tilhører denne arkitekturen. Regjeringsbygget og den nå mye omtalte Y-blokka er blant dem. Men tilbake til Knaben. Jeg våger å påstå at heistårnet definitivt har mange berømte arkitektoniske slektninger.

Dette er ett av kanskje en million heistårn i verden. Jeg har sett en del av dem; i Norge, Sverige, Tyskland, Polen, Canada, Russland og Sør-Afrika. Og jeg kan si: Ingen av dem ligner. Heistårnet på Knaben er unikt. Bedre enn noe annet definerer det Knaben; et gruvesamfunn og en bergverkshistorie. Jeg er ennå ikke helt sikker, men jeg tror jeg syns tårnet er vakkert. Gammel industri fasinere. Tankene går til den voldsomme aktiviteten som foregikk. Alle menneskene som jobbet der, noen et helt yrkesliv. Protokollen over alle ansatte gjennom gruvas levetid viser 4000 navn. Mange menneskeskjebner. Og svært mange av disse tok heisen ned til sitt daglige arbeide i gruva. Slik blir heistårnet også et symbol og et minne om arbeidsfolk og ærlig arbeid. Jo, nå ble jeg sikker; heistårnet på Knaben er vakkert. Mitt kulturminne.

Sola 12. mai 2020

Arne Wyller Christensen

7. Immaterielle kulturminner

Det er ofte et nært forhold mellom de materielle og de immaterielle kulturminnene, der det immaterielle kan tilføye viktige dimensjoner til det materielle. Et håndverksprodukt er et materielt kulturminne, teknikken som brukes for å lage det er immaterielt; en bygning er materiell, mens historien som menneskene som bodde i den er immateriell.

Forholdet mellom det materielle og det immaterielle kan vi se på mange felter - det fysiske instrumentet og musikken som er skrevet for det, en gammel bygning og historien om de som har levd der og så videre.

Et eksempel er rideveien mellom Urestad og Årlia, i bruk som presteveg mellom Kvinesdal og Hægebostad fra katolsk tid fram til 1760. En vandrehistorie om et prestefølge som omkom, går om denne vegen, men med hest og slede på snøføre om vinteren. For å letta på lasset, kastet presten av en laks ved en bautastein som heter "Laksen" ved Svømyra, presten falt ut av sleden ved en varde som heter "Sleden" eller "Karmen", et sted heter det "Hestvatn" da hesten omkom der, klokken og hunden omkom ved en steinblokk ved Grotjød, der det er reist en varde og en liten stein som ligner et hundehode, som heter "Deiknen og hunden". Presten omkom i Prestliskaret ved et steinkors som heter "Presten", og prestefrua omkom ved en varde i nordsida av Prestliskaret som heter "Fruå". Det er typisk for denne typen vandrehistorier at presten omkom på det høyeste punktet, og at en av de andre i følget kom seg noe lenger. Det finnes lignende sagn om tilsvarende steder flere plasser, for eksempel om Prestvorhei i Åseral.

De immaterielle kulturminnene kan også leve sitt eget liv. Det gjelder for eksempel sagn og eventyr, som kan være fri fantasi. Også der de har hatt en rot i virkeligheten kan de bli totalt løsrevet fra denne.

Som med materielle kulturminner er det mulig å «gjenreise» også immaterielle kulturminner dersom man vet nok om dem. De blir aldri den

samme som originalen, men kopien formidler allikevel kulturminnet til nye generasjoner. På samme måte kan en, oftest gjennom prøving og feiling basert på nedtegna materiale eller studier av gjenstander, gjenskape utdødde teknikker. En skiller gjerne mellom slike gjenskapte tradisjoner og de ubrutte tradisjonene, men de også de gjenskapte kan få en høy status i folks bevissthet. Et eksempel på dette er bunadstradisjoner som mange steder døde helt ut, men som senere har blitt gjenskapt ut fra bevarte drakter og bilder.

Noe som er særskilt for immaterielle kulturminner er at en i mindre grad enn for de materielle kan sikre dem gjennom lovgivning. En kan forby inngrep på en freda bygning, men en kan ikke bruke lover for å forhindre at tradisjonsbærere dør og at ting blir glemt. Mange av de immaterielle kulturminnene er derfor helt avhengige av at det finnes entusiaster som bevarer kunnskapen, og at myndighetene går inn med de nødvendige midler til å sikre aktivitet og bevaring.

I forbindelse med utarbeidingen av kulturminneplanen har Kvinesdal kommune valgt ut følgende tema til å representere den immaterielle kulturarven i kommunen:

- Fjotlandsmålarane
- Springardansen fra Fjotland
- Utvandringen til USA
- Sagabygda

Fjotlandsmålarane

"Sjølve blømingstida [for rosemåling i Vest-Agder] tok til i 1780-åra, med Fjotland som kunstnarleg kraftsentrum. Denne bygda langt vest i fylket har gjort Vest-Agder kjent som eit av dei fremste rosemålardistrikta våre. Her vart grunnen lagd til ein lokalstil som heldt fast på mange karakteristiske trekk heilt til folkekunsten miste livskrafta mot slutten av det 19. hundreåret".

Kunsthistoriker Bjørg Skjoldal i Eiken har gjort et større registreringsarbeid av rosemalte gjenstander i fylket de senere årene, og hun har identifisert ca. 50 forskjellige rosemalere fra Vest-

Agder. Flesteparten av de registrerte rosemålerne i Vest-Agder kommer fra Fjotland, og av de eldste målerne er så og si alle fjotlendinger.

Hva kjennetegner denne stilen med utspring i heiebygda Fjotland? Stilideal hentet fra barokken er viktig og tydelig til stede i det meste av fjotlandsmålinga. Barokken sine blomst- og rankemotiv går igjen. Det mest karakteristiske for Vest-Agderstilen er den symmetriske oppbygningen, sirkelrunde blommer (rosene) og den tulipanlignende blomsten. Denne typen arbeid finnes det også et godt eksempel på på en dør i museumsamlingen i Tingstuen her på Fjotland. De todelte blokkene med ulik farge på hver halvpart er kan hende det mest typiske for Vest-Agderstilen, ettersom Vest-Agder er alene om nettopp dette.

Den stiliserte og ofte omforma tulipanen er et fremtredende motiv ved fjotlandsmålinga. Dermed kan en si at det er tulipanen og ikke rost som er det mest karakteristiske i den fjotlandske (rose)malingen. Man kunne kanskje vært fristet til å dra forbindelsen til Holland og impulser fra handel mellom kysten av Vest-Agder og Holland som bakgrunn for bruken av dette tulipanmotivet. Også gjentatte fjotlendingar skal ha vært i Holland, men påstanden om at dette skulle ha direkte

innflytelse på rosemålingen er vel heller noe usikker. Det var iallfall lite kulturelt forbindelse mellom de indre bygdene på Agder og hollandske kjøpmenn, og dessuten var kontakten mellom de to områder mindre når man kommer mot slutten av 1700-tallet. Påvirkning og inspirasjon kom trolig i første rekke fra byene, mønsterstikk og innført arbeider fra den tiden da barokke uttrykk gjorde seg gjeldende ute i Europa.

Lenge var det naturfarger en brukte i malingen. Den tidlige rosemålingen kan man ofte karakterisere med ordet måtehold. Det er sjelden overlesset, fargene kan være friske, men de er avpasset hverandre. En del av de eldre arbeidene er trehvite uten bunnfarge. Blåfargen ser en ellers oftest i den tidlige perioden som bunnfarge, og det ble blandet med svart eller hvitt fargestoff ettersom man ville dempe eller lysne fargen. I dekorerte felt, f.eks. i arkader på rosemalte kister, er hvitfargen mye brukt som bunnfarge. Utover 1800-tallet ble det mer vanlig med syntetiske farger og med det nye farger og fargenyanser, og dette er med på å endre uttrykket i rosemålingen.

Fjotland – musikktradisjoner (springardans)

Springedansen fra Fjotland er noe av det eldste dansematerialet som finnes i Vest-Agder som har latt seg skrive ned og dessuten er tatt opp på film.

Grunnen til at dansen kalles for Fjotlands-springedans, er nettopp fordi det var i Fjotland at dansen holdt seg lengst, men den har også blitt danset andre steder. Dette gjaldt vel dans generelt, men Fjotlands-springedansen har også blitt brukt å danse mye i bryllup. «*Halvor M. Josdal frå Sirdal (SI-2) såg springedans i eit bryllup i Knaben i 1905. Han var spelemann og lærde springedansslåttar heime i Sirdal, men det han kunne av dansen, hadde han helst frå Knaben.*

Det er vel helst i Knaben/Fjotland-området at det finnes flest historier om springedansen, mens kommer vi litt lenger ut til andre bygder så er det ikke så mye opplysninger å finne. Brit Versland beskriver dansen som livlig, med få motiv og den har en tradisjonell oppbygging. Det vil si at den består av en vendingsdel, en lausdel og en samdandsdel.

Det er flere historier fra forskjellige informanter som tyder på at dansen kan ha hatt et rikere innhold enn det vi sitter med i dag. Under de religiøse vekkingene så ble dans og felespill sett på som synd, og nettopp dette har nok bidratt til at deler av dansen har blitt glemt. Nyere dansetyper har nok også trengt ut gamle tradisjoner som bygdedansen.

Om vi skal sammenlikne Fjotlandsspringedansen med noen annen dans, så må det med tanke på steget, være vals. Springedansen har et dansesteget som i og for seg likner på det steget vi bruker i vals. Men til forskjell fra valsen så er steget i Fjotlandsspringedansen mer flytende/glidende i svikten, og valsen mer markant/har tydeligere svikter. Ellers så er springedansen bygget opp på en tradisjonell bygdedansform med vendingsdel, lausdel og en samdandsdel.

Utvandrerbygda

På slutten av 1800-tallet var det stor utvandring fra flere bygder på Sørlandet og Vestlandet til Amerika. Kvinesdal var intet unntak, og det var mange kvindøler som reiste til Amerika for å søke arbeid og skape seg et nytt liv.

Trolig er prosentandelen av personer ved navn Steven, Cindy, Gladys og Stanley høyere i Kvinesdal enn andre bygder i Norge. Dette har sin forklaring i at det har vært tradisjon at mange fra Kvinesdal har bodd og arbeidet i Amerika i kortere eller lengre perioder utover 50-, 60- og 70-tallet. Så mange som 10 prosent av innbyggerne i bygda har amerikansk statsborgerskap, og dermed er det jo ikke unaturlig at man har tatt med seg både navn og andre tradisjoner med hjem til Kvinesdal.

Den amerikanske innflytelsen i Kvinesdal er kanskje mest tydelig for det blotte øye når man besøker bygda rundt juletider. Kreative og omfattende julelysdekorasjoner på hus, bygninger og andre installasjoner preger bygda. Her er den amerikanske juletradisjonen tydelig.

I 1950- og 60-årene var det også mange som reiste til Amerika for å jobbe i kortere eller lengre perioder. Dette har gjort at man i dag har sterke bånd mellom Amerika og Kvinesdal. Hvert år kommer mange utvandrede kvindøler på besøk til hjembygda, og etterkommere etter utvandrere kommer for å besøke slektninger eller oppsøke historiske røtter.

Sagabygda

Et gammelt islandsk håndskrift, den såkalte Landnåmsboken, har meget å berette om Kvinesdal. Landnåmsboken skildrer hvordan Island ble bygget og bosatt fra Norge i perioden 870-930. Mer enn 400 landnåmsmenns navn og slektskapsforhold listes opp – og ikke så rent få av kolonistene viser seg å være fra Agder og av de flere fra Kvin. Nå og da brytes den monotone fremstillingsformen i Landnåmsboken av mer livfulle skildringer av de hendelsene som hadde foranlediget oppbruddet fra Norge. En av de mer detaljerte skildringene omhandler drapet på stormannen Ondott Kråke fra Kvin.

Følgende er et utdrag fra en moderne, norsk oversettelse av Landnåmsboken, merknadene i parentes er satt inn av Frans-Arne H. Stylegar):

”Bjørn het en gjev mann fra Gautland (i Sverige). Bjørn var gift med Liv, Øyvind het sønnen deres. Bjørn ble uvenner med Sigfast, mågen til Sølvar Gautekonge, om land, og derfor brente Bjørn Sigfast inne sammen med tredeve mann. Så fór Bjørn til Norge med elleve mann, og ble tatt imot

av Grim herse, sønn av Kolbjørn skjemmer, og han var hos Grim en vinter. Da ville Grim drepe Bjørn for penger, så derfor dro Bjørn til Ondott Kråke, som bodde i Kvinesdal ved Fedaffjorden i Agder ("er bjó í Hvinisfirði á Ögðum"), og Bjørn ble tatt imot av ham.

Bjørn var om somrene i vesterviking og om vintrene hos Ondott, helt til Liv, konen hans, døde i Gautland. Da kom sønnen Øyvind østfra og overtok farens hærskip, og Bjørn fikk Helga, søster til Ondott kråke, til ekte. De fikk sønnen Trond. Øyvind fór da i vesterviking og tok på seg forsvar av Irland. Han fikk Rafarta, datter av Kjarval Irekonge, til ekte, og tok fast tilhold i Irland. Det var derfor han ble kalt Øyvind østmann. Øyvind og Rafarta hadde en sønn som het Helge, ham gav de fra seg til fostring på Sudrøyene (Hebridene). Men da de kom til øyene to vintrer senere, da var han så sulteforet at de ikke kjente ham. De tok ham bort med seg og kalte ham Helge den magre, etter dette vokste han opp i Irland

Ondott Kråke, som alt er nevnt, ble en rik mann. Men da Bjørn, mågen hans, døde, da sa Grim herse at hele arven etter ham hørte kongen til fordi Bjørn var utlending og sønnene hans var vest over hav. Ondott tok seg av godset til Trond, søstersønnen sin. Men da Trond hørte at faren var død, da fór han fra Sudrøyene med så stor seilføring at han deretter ble kalt Trond den storseilende. Og etter at han hadde tatt med seg arven sin, fór han til Island og tok land sørpå, slik som det senere vil bli fortalt.

Og av denne grunn drepte Grim Ondott, men selv med kongens hjelp fikk ikke Grim tak i godset. Den samme natten bar Signy, konen til Ondott, alt løsgodset sitt ombord i et skip og fór med sønnene Åsgrim og Åsmund til sin far Sigvat. Sønnene sendte hun til Hedin, fosterfaren sin, i Soknadal. Men der likte de seg ikke og ville dra til moren. I julen kom de til Ingjald den trygge i Kvin ("í Hvini"). Han tok imot dem fordi Gyda, konen hans, så sterkt ønsket det. Sommeren etter gjorde Grim herse i stand gjestebud for Audun, som var kong Haralds jarl. Og den natten da ølbryggingen var i gang hos Grim, brente Ondottssønnene ham inne og tok siden båten til Ingjald, fosterfaren sin, og rodde sin vei.

Audun kom til gjestebudet, som etlet var, men fant ikke vennen. Så kom Ondottssønnene dit tidlig en morgen, til buret som Audun lå i, og satte en stokk for døren. Åsmund vokter på de to huskarene til jarlen mens Åsgrim satte spydspissen mot brystet på jarlen og bød ham gi dem bøter for faren. Han gav fra seg tre gullringer og en kappe av gudvev. Åsgrim gav jarlen tilnavn og kalte ham Audun geit.

Siden fór de til lendmannen Eirik den ølkjære i Surnadal, og han tok imot dem. Der bodde også en annen lendmann som het Hallstein hest, og de holdt julegilde sammen. Først var de gjester hos Eirik som skjenket dem godt og rikelig, mens Hallstein etterpå viste seg lite gjestevennlig. Han slo til Eirik med et drikkehorn. Eirik dro da hjem igjen, mens Hallstein satt igjen med huskarene sine. Da gikk Åsgrim inn i huset alene og gav Hallstein et stort sår, og huskarene trodde at Åsgrim fikk banesår også. Men han kom seg ut og til skogs, og en kone leget sårene hans i et jordhus, slik at han ble frisk igjen.

Den sommeren fór Åsmund til Island i den tro at broren Åsgrim var død. Helge den magre lot Åsmund få Kreklingalid, og han bodde ved søndre Glerå. Da Åsgrim ble frisk igjen, gav Eirik ham et ham et langskip, og Åsgrim herjet så vest i havet. Men Hallstein døde av sårene sine. Da Åsgrim kom tilbake fra hærferden, gav Eirik ham sin datter Geirhild til ekte. Da fór Åsgrim til Island, han bodde ved nordre Glerå. Kong Harald sendte Torgeir den kvindølske ("hinn hvinverska") til Island for å drepe Åsgrim. Han var om vinteren i Kvinverjadal på Kjøl, men kom ingen vei med hevnen."

Grettes saga fra 1300-tallet gjengir i store trekk den samme historien, men har også noen elementer som ikke finnes i Landnåmsbokens beretning. Det er jo i grunnen en nokså fantastisk historie. Og den foregår altså på Harald Hårfagres tid, omkring år 900. Det er uten tvil et maritimt stormannsmiljø som beskrives – for bare sjøfarende høvdinger kunne ha hele Nordatlanteren som aktivitetsområde og manøvrere tilsynelatende uanstrengt mellom Sverige, Island, Irland og det hjemlige. Og hjemme" for hovedpersonene i sagaen, er "Kvin" eller Hvínir.

Gamle kyrkjevegar i Fjotland sokn.

Utgangspunktet er Fjotland kyrkje som ligg fint til på ein høgde ved Fjotlandsvatnet. Nåverande kyrkje bygd 1836. Kyrkja før bygd i 1670-åra. Nær kyrkja ligg bygdemuseet med bygningar , samlingar og gode uteareal. Mellom museet og kyrkja er regulert inn areal til framtidig kyrkjepark.

Kyrkja var krumtappen i det gamle veg- og stisystemet. Den tids vegar gjekk frå og til kyrkja. Så kjem clouet. Dei nye bilvegane som kom for hundre år sidan og meir kom på andre stader enn der dei gamle hadde gått. Dei gamle kyrkjevegane blei mindre og mindre brukt. Nå gror dei meir og meir til, serlig i seinare år. Men dei kan fylgjast ennå. Eg har gått dei fleste. Det må minst vera 70-80 km av gamle kyrkjevegar i Fjotland sokn. Eg nemnar stutt; frå Knaben gard via Håland, Fjørlandsås,

Røyland til kyrkja. Frå Netlandsnes via Solli, Eikeland Harbakk og inn på stien frå Knaben ved Røyland. Frå Helle Via Åmland og Åsen til kyrkja. Vegane frå Galdal og andre gardar i nedre del av Austerdalen kjem inn på stien frå Helle på Åmland. Det finst og fleire sidevegar eller tilføringsvegar.

Det som hastar er systematisk ryddearbeid. Det er mange einskildpersonar og ulike lag som

kan vera ned . Kvinesdal kyrkje og kommunen må absolutt ha ei rolle i dette arbeidet, som vil kreva ein god del organisering, men det treng ikkje kosta all verden. Dette må vera kulturisme av god kvalitet Rydda kyrkjevegar kan merkast med serlige symbol for slike vegar, Dette er blitt gjort andre stader.

Slike vegar vil og ha mye å seia for folkehelse for trivsel for skuleverket og for kyrkja.

Totalen her kan bli eit opplegg av nasjonal interesse, Det kan ikkje vera så mange stader i landet ein kan finna så mange mil med gamle kyrkjevegar. Skal noe gjerast er det nå på høg tid.

Vennlig helsing Sigbjørn Risnes.

Kvinesdal 24.februar 2020

8. Videre arbeid med kulturarven

Strategier for kulturminnevernet i Kvinesdal

Det som vurderes som et sentralt punkt for kommunen er å få tilstrekkelig oversikt på kulturminnene i hele kommunen. Det er naturlig et stort fokus på de antikvariske bygningsmiljøene i kommunen i den daglige forvaltningen. Som en konsekvens av dette blir det mindre forutsigbarhet for forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer andre steder i kommunen samt kommunens store LNF- områder med gamle gårdstun og spredte skolehus.

Kvinesdal kommune vil legge følgende strategier til grunn for det videre arbeidet med kulturminner:

VERN

- Samarbeid med eiere av kulturminner.
- Samarbeid med frivillige miljøer.
- God informasjon til eiere og innbyggere.
- Øke kompetansen om kulturminner, bruk, istandsetting og økonomiske tilskuddsordninger.

FORVALTNING

- Samarbeid på tvers av etater i kommunen.
- Effektiv, moderne og kunnskapsbasert forvaltning som til enhver tid har tilgang til oppdatert og digitalisert kunnskap.
- Effektiv saksbehandling og god service til innbyggerne.

FORMIDLING

- Innbyggere og besøkende skal få kunnskap om Kvinesdals historie gjennom god formidling og tilrettelegging av kulturminner.
- Digitale verktøy skal brukes aktivt for å formidle historien.

VERDISKAPING

- Kvinesdal kommune vil legge til rette for aktivt bruk av kulturminner i næring og annen verdiskaping.

Saksbehandlingsrutiner for kulturminner

I reguleringsplan og byggesaker legges det opp til følgende saksbehandlingsrutiner i områder med kulturminneverdi.:

1. Den kulturhistorisk verdifulle bebyggelsen søkes bevart. Særpreget og karaktertrekk må i størst mulig grad bevares.
2. I plansaker som berører registrerte kulturminner, bør det utføres en kulturhistorisk stedsanalyse som dokumenterer områdekarakter, bebyggelsesstruktur og karakteristiske trekk ved bebyggelsesmønster, høyder og volum.
3. I plansaker som berører registrerte kulturminner bør det utarbeides ulike prinsipielle alternativer for vern som en del av planforslaget.
4. Ved behandling av søknad om tiltak, inklusive tilbygg, påbygg og endringer på eksisterende bygg som er registrert i kommunens kulturminne-registrering, samt tiltak i nærområdet som kan påvirke kulturminnenes verdi, skal det legges vekt på bygningers opprinnelige stiluttrykk og utseende. Det bør legges vekt på at endringer tilpasses eksisterende bebyggelse og strøkskarakter.
5. Opprinnelige elementer som er vesentlige for uttrykket til bevaringsverdige bygninger, slik som volum, høyde, takform, takteking, fasadekledning og vindusutforming, bør i størst mulig grad beholdes. Opprinnelig utforming bør dokumenteres ved bruk av bilder, tegninger eller detaljert beskrivelse sammen med søknad om tillatelse til tiltak.
6. Ved søknad om rivning bør det innsendes en fagmessig utført tilstandsanalyse. Kommunen kan be om tilsvarende ved fjerning av opprinnelige bygningsdeler. Tilstandsanalysen skal tydelig vise omfanget av skadene ved tekst og bilder. Det skal også redegjøres for hvilke tiltak som må gjøres for å sette bygget i stand.

7. Dersom det planlegges et nytt bygg på tomte, skal forslaget til det nye bygget foreligge sammen med søknad om rivning. Rivning av verneverdig bebyggelse skal ikke, dersom ikke særlige hensyn tilsier det, tillates før søknad om nytt bygg eventuelt er godkjent.

8. Tiltakshaver oppfordres til å søke råd hos kulturkontoret, kulturminneavdelingen hos fylkeskommunen eller andre kompetente fagmiljø før det iverksettes/søkes om tillatelse til endring av registrerte bygninger/bygningsmiljø. For større prosjekt anbefales det at det avholdes en forhåndskonferanse.

Registrering av kulturminner

Det er en forventning fra statlig hold at kommunene registrerer egne kulturminner, og det er gitt digitale verktøy for slike registreringer. De viktigste digitale verktøy er:

Askeladden – en database som kommuniserer med kommunens eget saksbehandlingssystem, og importerer og eksporterer data til kart.

Riksantikvaren tilbyr tjenester med konvertering av innhold fra kommunenes registre (f.eks SEFRAK og verdisetting).

Kulturminnesøk – en publikumsløsning som gjør det mulig å formidle hvilke kulturminner som finnes i kommunen, en nettside (CMS) som ikke kan korrespondere med kommunens database. En formidlingsarena som kan vedlikeholdes av frivillige og spesielt interesserte, og som gir mulighet til å synliggjøre hvilke kulturminner som finnes i en kommune.

Digitalt Museum – en digitalisert gjenstandssamling som gjør det mulig å samle og systematisere, og vise fram gjenstander som finnes i kommunen, men som vanligvis ikke er tilgjengelig for folk flest. Registrering foregår etter standarder som Aust-Agder museum og arkiv har kompetanse på.

Digitalt Fortalt – en digitalisert samling av historier og fortellinger, filmer og bilder som tar vare på stedets immaterielle kulturarv. En demokratisert nettside som kan brukes av frivillige og andre som vil ivareta stedets historier.

Det er også forventet fra staten at kommunene selv setter en verdi på egne kulturminner og kulturmiljøer som har lokal verdi. Dette er et bidrag til å styrke lokal forvaltning av egen fortid. I forbindelse med utarbeidelse av denne planen er det gjennomført en verdisetting av de enkelte bygningene som er oppført i SEFRAK-registeret. Det er ikke gjennomført verdisetting av andre kulturminner eller bygg som ikke er registrert i SEFRAK, og det er derfor foreslått gjennomført i handlingsprogrammet.

En verdisetting bidrar til nødvendige prioriteringer, slik at forvaltningen av kulturminnene kan skje effektivt og godt.

Før registrering av kulturminner starter opp (Riksantikvaren)

Vurdere behovet for nye kulturminneregistreringer og plan for kompletterende registreringer

Kommunen bør vurdere om de kulturminnene som allerede er registrert, gir et godt og dekkende bilde av de lokalhistoriske forholdene. Er det behov for nye eller kompletterende registreringer eller for kontroll-registreringer av allerede registrerte objekter?

Nye registreringer av kulturminner innebærer i denne sammenheng både en feltdel og en kildedel hvor all relevant informasjon blir samlet og lagret i en database. Betegnelsen betyr ikke nødvendigvis at kulturminnet er "ukjent", men at det ikke tidligere har vært samlet inn systematiske opplysninger om det.

Verneverdi

Begrepet verneverdig er et synonym for bevaringsverdig. Et verneverdig kulturminne har så stor verneverdi at det bør vernes og bevares. De fleste verneverdige eller bevaringsverdige kulturminner er ikke formelt vernet, men tas allikevel vare på fordi de oppfattes som verdifulle.

De mest verneverdige kulturminnene er oppført på UNESCOs liste over verdens kulturarv.

Kulturminner av nasjonal verdi er enten automatisk fredet eller vedtaksfredet etter kulturminneloven.

Kulturminner kan også ha regional eller lokal verdi. Normalt vil det være kommunene som vurderer vern av slike kulturminner. Med hjemmel i plan- og bygningsloven kan bygninger eller miljøer reguleres som hensynssone bevaring.

Kulturminneverdier (tidligere ble begrepet verneverdier brukt, men dette er gått bort fra) er de verdier som legges til grunn når et kulturminne vurderes med henblikk på vern.

Vurderingen av et kulturminnes bevaringsverdi bygger på et samlet inntrykk av kulturminnets kvalitet og fremtoning. De ulike verdiene fungerer både som utvelgelseskriterier for vern og som retningslinjer for hvordan kulturminner skal behandles slik at deres verdier beskyttes og forsterkes.

Ulike kulturminneverdier kan være motstridende og vektingen av verdiene kan endre seg over tid. Utviklingstendensene i kulturminneforvaltningen har de siste 150 år har

gått fra et fokus på arkitekturhistoriske enkeltmonumenter som stavkirkene og objekt knyttet til embetsmannskulturen (bonde- og bykulturen), til mer representativ dokumentasjon av vår felles, bygde historie.

Hva må vi ta med i betraktning når vi vurderer et kulturminne?

- At alle gjenstander har en mulighet til å bli et kulturminne.
- At kulturminner har flere verdier som kan oppfattes enkeltvis og at disse innbyrdes kan komme i konflikt.
- At kulturminnene kan ha psykologisk baserte, og derfor vanskelig målbare, verdier for oss.
- Kulturminnevernet må også ta hensyn til at det som tas vare på må ha en viss autenticitet.

Følgende lister må tas i betraktning når man skal vurdere verneverdier i forbindelse med innsamling av informasjon og utvelgelse av enkeltobjekter eller områder.

Dokumentasjonsverdier eller kunnskaps- og kildeverdi:

- Bygningshistorisk verdi
- Teknikkhistorisk eller håndverkshistorisk verdi
- Arkitekturhistorisk eller stilhistorisk verdi
- Samfunnshistorisk eller sosialhistorisk verdi
- Personalthistorisk verdi

Dette er verdier som i stor grad er objektive og målbare.

Opplevelsesverdier:

- Arkitektonisk verdi
- Kunstnerisk eller estetisk verdi
- Brukspreget, alderspreget verdi, «patina»
- Miljøskapende verdi
- Identitetsskapende eller kontinuitetsskapende verdi

- Forbløffelses- eller nysgjerrighetsskapende verdi
- Symbolverdi

Dette er verdier som i stor grad ikke er målbare og må vurderes etter faglig skjønn.

Forsterkende eller overgripende forutsetninger som fremmer kulturminneverdiene:

- Autentisitet, ekthet eller troverdighet
- Kvalitet eller vedlikeholdstilstand
- Representativitet eller sjeldenhet
- Bruk

Bevaring

Bevaringen av kulturminner skal være et samarbeid mellom eiere av kulturminner, kommunen og fylkeskommunen/Riksantikvaren. Kommunen skal gjennom kulturminneplanen og forskjellige kartløsninger m.m. kunne være behjelpelig med informasjon og veiledning i forhold til bevaringen.

Gjennom kulturminneplanen og andre kanaler skal kommunen gi eiere og publikum god og riktig informasjon og ivareta og øke kulturminnekompetansen. Herunder bl.a. riktig restaurering og materialbruk, og informasjon om økonomiske tilskuddsordninger.

Forvaltning

Kulturminneplanen skal være et hjelpemiddel for kommunen for å kunne prioritere og gi verneverdier til kulturminner. Ved å digitalisere informasjonen som blir innsamlet og legge den inn i bl.a. Riksantikvarens database Askeladden og i den åpne publikumsløsningen kulturminnesok.no vil kommunen få en effektiv, moderne og kunnskapsbasert forvaltning. Med tilgang på oppdatert og digitaliserte informasjon vil kommunen kunne gi publikum en bedre og mer effektiv saksbehandling og service.

Formidling

Gammel og ny informasjon om kulturminner og kulturmiljøer skal tilgjengeliggjøres slik at kunnskapen kan nå alle. Å utarbeide et godt lesbart kart blir en viktig del av arbeidet med planen. I tillegg til at temakartene må være tilgjengelig på nett og i papirversjon, er det vel så viktig at informasjonen på en god og enkelt måte er tilgjengelig gjennom kommunenes kartløsning, dette blir også et tema i planarbeidet.

Formidling og tilgjengeliggjøring gjelder ikke bare digitalt og er minst like viktig ute i felt ved det enkelte kulturminne/kulturmiljøet og for immaterielle minner som historier, hendelser og lignende. Kommunedelplanen vil derfor se

nærmere på de fysiske tilretteleggingstiltakene som er gjort rundt om i kommunene, og vurdere tilstanden og fremtidig utvikling av disse. Gjennom handlingsplanen skal det foreslås konkrete tilretteleggingstiltak som følger opp de prioriteringer som er gjort i planen.

Gjennom planarbeidet ønsker kommunen å bidra til regionalt samarbeid om formidling av områdets kulturressurser og historie, blant annet for å fremme betydningen- og bruken av kulturen i næringssammenheng.

Handlingsplan

Tiltaksplan for videre arbeid med kulturminner i Kvinesdal.

Tiltaksplanen skal rulleres årlig i forbindelse med kommunens budsjettplanlegging. Dette betyr at handlingsplanen bør for det meste inneholde tiltak som er gjennomførbare innenfor forholdsvis korte tids- og økonomiske rammer. Større prosjekter med behov for ekstra bevilgninger eller ekstern finansiering bør også stå på listen, men med en lengre tidsramme for gjennomføring.

1. Gul liste legges inn i Askeladden

Registreringene vil bli kartfestet i bl.a. Askeladden, men kommunen vil også med dette materialet få et godt hjelpemiddel til å utvikle et aktsomhetskart for kulturminner for kommunen.

2. Bevaringsplan for historiske kirkegårder/gravsteder

Hensikten med å utarbeide bevaringsplan for kirkegårdene er å få en oversikt over kulturhistorisk verdifulle, og andre spesielle eller unike gravminner, som finnes på kirkegårdene. Det gir kommunen et godt utgangspunkt for å verne et representativt utvalg av disse gravminnene enten i form av bevaring eller gjenbruk. Bevaringsplanen skal fungere som et oversiktlig arbeidsredskap for kommunen i dette arbeidet.

3. Mulighetsstudie for Knaben og området rundt

En mulighetsstudie er en utredning som bringer frem nye ideer og belyser potensiale for eiendom (område/areal eller eksisterende bygg). Hensikten

Handlingsdelen i Kommunedelplan. (Riksantikvaren)

Handlingsdelen i kommunedelplanen er et av planens viktigste kapitler. Det er obligatorisk med en handlingsdel, også i kommunedelplaner, jf. plan- og bygningsloven. § 11-2, 3. ledd.

Handlingsdelen skal revideres årlig. Det er viktig at handlingsdelen gjøres kjent, forstås og integreres i alle delene av kommunens virksomhet.

Kommunens administrasjon og politikere bør ha kjennskap til innhold og forutsetningen for planen, og følge opp planens formål innen sine virksomhetsområder.

Når en plan med handlingsdel er vedtatt, vil den legge føringer for kommunens ressurser, organisering, saksbehandling og skjønn som må følges opp i kommunens handlingsprogram. Dette rulleres årlig, og det er viktig at kulturminnearbeidet synliggjort blir slik at planens mål og tiltak kan gjennomføres.

med en slik mulighetsstudie er å utarbeide et tilstrekkelig underlag for videre beslutning vedrørende kulturminnet/ene.

4. Kvalitetssikring av SEFRAK objekter

SEFRAK-registreringa ble gjennomført mellom 1975-1995. Bygninger som ble bygd før 1900 ble registrert over hele landet. Kulturminnene ble kartfestet, oppmålt og fotografert. Registreringen er i mange tilfeller mangelfull og har ikke vært gjennomgått systematisk siden ferdigstillingen. En kvalitetssikring og revidering av registeret vil kommunen kunne gi publikum en bedre saksbehandling og veiledning om restaurering og tilskuddsordninger.

5. Kulturhistoriske stier og løyper

Alle kulturhistoriske stier og løyper i kommunen bør få en vedlikeholdsplan, merkes og kartfestes. Det bør også lages informasjonsmateriale som kan deles ut/monteres på skilt/være digitalt for brukerne.

6. Merking av utvalgte kulturminner

Det må lages en plan for merkingen av utvalgte kulturminner i kommunen. Merkingen kan være i form av fysiske skilt med tekst og/eller f.eks. QR-kode for digital avlesning, eller avmerkinger på kulturminnekart.

7. FDV planer for listeførte kirker og Knaben kapell

Det bør utarbeides en FDV (Forvaltning Drift Vedlikehold) plan for de listeførte kirkene og

Knaben kapell. Kirkene er i en særstilling som kulturminner. De forteller om 1000 års kulturhistorie og er blant våre mest verdifulle bygninger når det gjelder arkitektur, kunsthistorie og håndverk. Kirkene er også dessverre av de bygningene med størst etterslep av vedlikehold. Ved å lage FDV planer for disse bygningene vil de være mulig å lage langsiktige planer for tiltak. De vil også gi en bedre oversikt over prioriteringer med tanke på økonomiske rammer.

8. Brannsikringstiltak for tett trehusbebyggelse (definert av RA) i Feda

Den eksisterende brannsikringsplanen for den tette trehusbebyggelsen i Feda bør utvides til å gjelde hele brannsmitteområdet og den tette trehusbebyggelsen, samt kirken. Tiltak i eksisterende plan bør gjennomføres.

Tiltak	Ansvar	Samarbeidspartner	Finansiering	Når
Gul liste legges inn i Askeladden samt utarbeiding av aktsomhetskart.	Kommunen		Gjennom kommunalt budsjett.	2021-2025
Bevaringsplan for historiske kirkegårder/gravsteder.	Kommunen	Historielaget, Kirkelig fellesråd.	Gjennom kommunalt budsjett.	2021-2025
Mulighetsstudie for Knaben og området rundt.	Kommunen	Historielaget, Agder fylkeskommune.	Gjennom kommunalt budsjett.	2021-2025
Kvalitetssikring av SEFRAK objekter.	Kommunen		Gjennom kommunalt budsjett.	2021-2025
Kulturhistoriske stier og løyper.	Kommunen	Historielaget, Agder fylkeskommune, m.fl.	Gjennom kommunalt budsjett.	2021-2025
Merking av utvalgte kulturminner.	Kommunen	Historielaget, Agder fylkeskommune m.fl.	Gjennom kommunalt budsjett.	2021-2025
FDV planer for listeførte kirker og Knaben kapell.	Kommunen	Kirkelig fellesråd.	Gjennom kommunalt budsjett.	2021-2025
Brannsikringstiltak for tett trehusbebyggelse (definert av RA) i Fedå.	Kommunen	Riksantikvaren.	Gjennom kommunalt budsjett.	2021-2025

Gul liste (utvalgte kulturminner).

Et kulturminne som etter en kulturhistorisk vurdering er identifisert som verneverdig og oppført på en liste over objekter som skal forvaltes på en nærmere definert måte. Både kulturminner som er formelt vernet (ved lov eller forskrift) og kulturminner uten formelt vern kan være listeførte.

Eksempler på listeføring er NB!-registeret, Landsverneplanenes verneklasse 2, Fartøyvernlista og Gul liste fra Byantikvaren i Oslo.

Kvinesdal kommune har også utarbeidet en gul liste i forbindelse med arbeidet med kulturminneplanen. Listen over viktige kulturminner i kommunen ble utarbeidet under en åpen workshop der alle som var interessert kunne komme og gjennom gruppearbeid komme frem til en liste med kulturminner som

innbyggerne i kommunen mener er viktige, lokale kulturminner.

Den gule listen er ikke statisk, men kan endres i forbindelse med rullering av planen. Arbeidet med å legge listen inn i Askeladden, samt få utarbeidet et aktsomhetskart for kulturminner basert på informasjon fra Askeladden (gul liste, fredede bygninger, arkeologiske minner m.m.) bør prioriteres.

Kommunalt listeførte kulturminner i Askeladden vil også kunne søkes opp på kulturminnesok.no. Denne digitale søkemotoren er driftet av Riksantikvaren og her kan man også bidra selv med informasjon og bilder.

Den gule listen for Kvinesdal kommunes ligger som Vedlegg 1 bakerst i kulturminneplanen.

Indre fedafjorden

UNDRINGER OM NAVN OG FISKEPLASSER

Av Jan Rob

I oppveksten var jeg ofte far min på sjøen for å fiske. Særlig vinterfiske etter torsken var spennende. Vi kjørte sakte med påhengsmotor eller rodde helt oppi land for å finne en pinne å feste garmtauet i. Det stod ulike jernpinner eller bolter stukket inn i bergsprekker, eller de kunne være boret ned i berget. Jeg lurte hvem som hadde satt inn disse pinnene, og hvem var det sine. Far min svarte ikke tydelig på dette. Han viste det sikkert ikke heller. «En eller annen», sa han. Så det er nok ulike fiskere som har hatt med seg en jernpinne og slått i sprekker i berget. Men det var tydeligvis fritt fram å bruke dem. Noen bolter er mer forseggjorte. Så en må hatt meg seg egnet utstyr for å bore ned i berget. «Kanskje var det en som arbeidet på Trælandsfos i Lervik», og som hadde fått med seg utstyr fra bedriften til å gjøre jobben?

Da vi fisket torsk så var det gjerne andre båter utpå. Hvis det passet seg så spurte man gjerne om de andre fått noe. Jeg husker en kar, som rotet litt rundt på dørken, holdt opp en stor fisk, og sa han hatt fått noen av disse. Han viste nok den største han hadde. Så var det en annen som ikke hatt fått noen ting som helst. Han første likte nok å skryte litt, mens den andre kanskje var redd for å fortelle om de gode fiskeplassene?

Særlig min ene bestefar, på Øye, var en ivrig fisker. Når han skulle fiske kvitling (hvitling), så måtte han ligge utenfor «Den Skakke Fåra» på Gusevaglet. Min andre bestefar, på Roben sa at det var best å fiske kvitling over Ångleskjæret.

I Fedafjorden er det massevis av navn. Så å si det minste nes, odde, stein eller bukt har sitt eget navn. Det måtte vel være slik hvis man nøyaktig skulle forklare hvor man hadde fått fisken. Men hva betyr navnene, og hvem har satt navnene? At en liten bekkefoss heter Migaren er helt naturlig. Om sommeren kan den være så å si helt tørrlagt. Men når det er vann i den, så står jo spruten rett ut. Den er som å se en kar stå «å mige». Men hvorfor heter det for eksempel Dytte, Dronninga, Prinsen, Asketona, Speilen av Grete, Teinevika, Gula Berget. Alle navn har nok sin forklaring! Ved Gusevaglet var det visstnok et sted man kunne «vagle seg opp» til en utsiktsplass for laks.

Far min gav meg et eldre kart over Indre Fedafjorden. Det var visst Oskar Helle på Feda som hadde satt seg ned, sammen med et par andre (Knut Gjovik og Sigvald Rob) og notert ned navn. Jeg husker at Oskar Helle i den tid var den eneste i fjorden som hadde båt som var registrert som fiskebåt. VA stod for Vest-Agder og K for Kvinesdal.

9. Litteratur/referanser

Fjotlandsmålarane: fjotlandsrosa.no (29.1.21)

Askeladden – Riksantikvarens kulturminnedatabase (29.1.21)

Visitorslandet.com (29.1.21)

Frans-Arne H. Stylegar

Arkeologi i Nord - arkeologi.blogspot.com (29.1.21)

Kvinesdal historielag

Mange bekker små... - Kulturminner langs Kvinavassdraget. (2004)

Kvinesdal kommune

Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei. (2002)

Lisa Biktjørn Haugeland

SPRINGEDANS FRA FJOTLAND Udelt musikk til tredelt dans – eller tredelt musikk til tredelt dans?
(2018)

Vedlegg 1: Gul liste (utvalgte kulturminner)

Kulturmiljø
Salmeli (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Haugelandsstrand (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Opofta (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Rørvik (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Feda (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Årli (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Øvre Haugland (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Øvre Røynestad (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Risøyna (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Gamle Mygland (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Vordalen (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Fjotland (jmf. <i>Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei.</i>)
Stem med inskripsjon Feda, Sagevannet
En flott og spesiell stem med en tragisk historie, er på Fjotland, se Mange bekker små» s.96
Fangstgrav på Haddelandsheia på Stølsryggjen.
Jorplehuset på Haugeland.
Kvernhus – Øvre Haugaland
Gruver på Hamreheia
Øye mølle Den eneste av mange i bygda som er holdt ved like i et fint kulturmiljø i Øyebekken.
«Bygdetunet» på Raustad
Kvernhus oppover bekken, ca. 5 stk med tilhørende stemmerettigheter, Rafoss, se s. 186 i MBS

Solbjørvannet. Solberg – kvernhus m/store steiner + murverk flott murarbeid , se s. 328 i MBS

Kystkultur

Gamle sjøbuer langs Fedafjorden

Bøkkerbua på Feda

Sjøbodene ved Kvinaosen og historien om malm fr Knaben

Seilskutefortøyninger Fedabukta

Kvina I og II og brygge

Allemannstøa (Øye)

Gusevik

Teistedal

Rørvik

Skranefjell

Håland

Haugelandsstrand

Samferdsel

Gamle kyrkjevegar til og frå Fjotland kyrkje.

Vestlandske hovedvei t.d. ned til Rørvikstrand.

Kirkeveien fra Kvinesdal til Hægebostad (laksen, deknen, presten, prestefrua)

Postveien som ridevei

Rideveien fra Fedafjorden, opp til Håland, videre til Herad.

Likstein/kistestein Høylandsfos Feda

Skjenkesteinen på Rafoss

Tømmerrenne Ytre Øie i begynnelsen av Øyekleiva opp mot Vådestien
Brudleruta fra Salmeli over til Sirdal
Gammel vei fra Djupedalen og opp på heia Austheia/Lindland
Skjerlikleiva fra elva og opp til Skjerli

Industri
Karbidfabrikken på Angholmen
Strammestasjon på Kleiven, hører til Trælandsfos
Trælandsfoss på Træland og i Lervik
Åmot sementstøperi
Taubane Træland-Lervika
Vannkanal til Trælandsfoss
Industrigruve ved Mannhelleren på Mellomheia
«Boregeita» industriproduksjon
Sagefossen kraftverk
Taubane/smørehytter (Trælandsfos)
Kvina gruver
Lagerbygg Trælandsfoss
Trælandsfos. Træland. Lervik.
Vordalsgruver
Feda kraftstasjon

Møteplasser
Kvekarhuset på Røyseland
Alle kjerkene
Dansarberget på Omland
«Ruggestein» (Solberg)
Danseplass ved Kleven
Bedehus – Eiesland. Var en gang ungdomshus på Kvinlog
Rafoss hotell
Øye Pensjonat

Bygninger
Våskeland – fjøs-stue-løe Våskeland er nevnt i 1292, hus bygd sammen med uthus, fint restaurert og med restaurert vannsag
Løe på Kvinesheia med brakeledning. Nordhelle
Langhus på Øye
Løe i Kalvstøl
Huset på damskipsbrygga Feda
Alfarheim
Lyngløe på Kvinesheia (rekonstruert)
Sanden på Knaben
Løa 'an Arentz på Håland i Feda
Hus på Øvre Egeland
Bur på Ytre Egeland
Bensinstasjonen og bussgarasjen i Liknes.
Borghammeren (Moi) er også ei bygdeborg

Fjotland Bygdemuseum

Immaterielle

Bøkring

USA innvandring/utvandring

Holland innvandring/utvandring

Kunstmalere i Fjotland

Sagabygda

Kvinesdalsdrakta

Fjotlandsspringaren

Knaben

Taubaner på Knaben

Hestevandring Lille Knaben

Roma, Kvinen, Bragold, Hommen, Benkehei, A/S Molybden, Ørenhommen, Lille Knaben. 1. verdenskrig – Sandtjørn.
--

Grubeheimen forsamlingshus (Knaben)

Gruvetårnet på Knaben

Vaskeribygget

Knaben I

Tilfluktsrom på Knaben.

«Kongeveien» i Knabenheia

Dammene – Tollaksvatn (Ørnehommen grube), Smalevatn (Kvina grube), Grunnevatnet (kraftstasjon for Kvina gruber), Bergetjønn og dammer ved Knaben I som f.eks. Upper Lake.

Krigsminner
Hytta på Hauan på Øvre Hauan, holdt fint av eierne, stor minnemarkering her 10.mai 2018
Skyttergraver på Klosterøya
Tyske kanonstillinger Feda
Skyttergrav Valleknuden
Betongbunkers v/Kvinesdal ungdomsskole
Øye Ytre skytterstilling i fjellet ovenfor Klevemoen

Vedlegg 2: Oppslagsdel

Definisjoner

Vernestatus

Kulturminner kan ha ulike vernestatus. Her er en oversikt over ulike vernestatuser som benyttes i Askeladden og Kulturminnesøk, og hvilken betydning de har.

Automatisk fredet

Beskrivelse: Automatisk fredning innebærer at kulturminnet er fredet direkte etter teksten i kulturminneloven, uten særskilt vedtak. Alle faste kulturminner fra før år 1537 er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4 første ledd. Som en ekstra beskyttelse har alle automatisk fredede kulturminner en sikringssone på minimum 5 meter i alle retninger rundt det fredede objektet. Dette følger av kulturminneloven § 6. Ved erklæring om at stående byggverk stammer fra perioden 1537 – 1649, blir disse også automatisk fredet, jf. kulturminneloven § 4 tredje ledd. Samiske kulturminner eldre enn 100 år er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4 annet ledd.

Konsekvenser: Det er forbudt å sette i gang tiltak som kan skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredete kulturminner. Forbudet omfatter også en 5 meter bred sikringssone rundt kulturminnet. Tiltakshaver har stanse- og meldeplikt hvis det viser seg at et igangsatt arbeid kan virke inn på et automatisk fredet kulturminne på en måte som beskrevet ovenfor. Denne plikten oppstår når en avdekker automatisk fredete kulturminner som en på forhånd ikke vet om, eller ikke har grunn til å anta er til stede. Melding om funn innrapporteres til regional kulturminneforvaltning umiddelbart. Kulturminneforvaltningen avgjør snarest mulig - og senest innen 3 uker – om arbeidet kan fortsette og vilkår for dette. Dersom det foreligger særlige grunner, kan 3- ukersfristen forlenges.

Skipsfunn

Beskrivelse: Skipsfunn (sunkne båter, skipsskrog, tilbehør, last og annet som har vært om bord)

eldre enn 100 år er vernet etter kulturminneloven § 14

Konsekvenser: Det er forbudt å grave fram, flytte, ta opp eller sette i verk andre tiltak som kan skade skipsfunn. Skipsfunn er meldepliktig til politiet eller rette forvaltningsmuseum.

Fjernet (aut.fredet)

Beskrivelse: Når automatisk fredete kulturminner er fjernet enten gjennom lovlige arkeologiske utgravninger eller gjennom ulovlige tiltak, får de statusen Fjernet (aut. fredet). Selv om kulturminnet er borte, er det viktig for både forvaltning og forskning å vite at det har vært kulturminner på stedet, derfor beholdes registreringen og kartmarkeringen.

Konsekvenser: Fullstendig fjernede kulturminner innebærer ingen restriksjoner for grunneier eller andre rettighetshavere.

Uavklart

Beskrivelse: I mange tilfeller er det nødvendig med grundige undersøkelser for å avklare om et kulturminne er automatisk fredet eller ei. Slike undersøkelser kan være både kompliserte og kostbare og kan også i seg selv innebære uheldige inngrep i kulturminnet. Derfor blir slike undersøkelser begrenset til tilfeller hvor det er viktig å få klarlagt kulturminnets vernestatus. Kulturminner med vernestatus uavklart betyr at videre undersøkelser er nødvendige for en endelig avklaring av vernestatus.

Konsekvenser: Alle inngrep i uavklarte kulturminner må avklares med regional kulturminneforvaltning.

Forskriftsfredet

Beskrivelse: Betegnelsen brukes om kulturminner som er fredet ved forskrift, ikke ved enkeltvedtak. Det er byggverk og anlegg i statlig eie (kulturminneloven § 22a) og kulturmiljøer (kulturminneloven § 20) som fredes ved forskrift.

Forskriftsfredning innebærer normalt en forenklet prosedyre i forhold til fredning ved enkeltvedtak.

Konsekvenser: Alle inngrep i forskriftsfredete kulturminner krever dispensasjon fra Riksantikvaren (for byggverk og anlegg i statlig eie) eller regional kulturminneforvaltning (kulturmiljøer). Det er ikke anledning til å dispensere for tiltak som innebærer vesentlige inngrep i kulturminnet.

Vedtaksfredet

Beskrivelse: Et vedtaksfredet kulturminne fredes gjennom enkeltvedtak etter kulturminneloven eller svalbardmiljøloven. Vedtaksfredninger etter kulturminneloven kan omfatte alle faste kulturminner yngre enn 1537 og fartøy. Større løst inventar kan fredes sammen med byggverk eller anlegg. Vedtaksfredninger etter svalbardmiljøloven kan omfatte kulturminner yngre enn 1945.

Konsekvenser: Alle inngrep i vedtaksfredete kulturminner krever dispensasjon fra regional kulturminneforvaltning. Det er ikke anledning til å dispensere for tiltak som innebærer vesentlige inngrep i kulturminnet.

Ikke fredet

Beskrivelse: Kulturminnet har ikke noe formelt vern. Men da kulturminnet er registrert, er det en markering av at kulturminnet kan ha interesse for kulturminneforvaltningen. Kulturminnet kan også være vernet i medhold av plan- og bygningsloven.

Konsekvenser: Alle inngrep i slike kulturminner bør avklares med regional kulturminneforvaltning.

Fredningssak pågår

Beskrivelse: Kulturminnet er i en prosess med sikte på fredning.

Konsekvenser: Alle inngrep i slike kulturminner må avklares med regional kulturminneforvaltning.

Midlertidig fredet

Beskrivelse: Midlertidig fredning kan vedtas om et kulturminne er truet og det er ønskelig å vurdere om kulturminnet kan være aktuelt for permanent fredning. Den midlertidige fredningen kan oppheves dersom kulturminnet ikke lenger er truet og/eller kulturminnemyndigheten vurderer at objektet ikke er aktuelt for permanent fredning. I motsatt fall vil vedtaket om midlertidig fredning

normalt bli stående inntil det avløses av vedtak om permanent fredning.

Konsekvenser: Alle inngrep i midlertidig fredete kulturminner krever dispensasjon fra regional kulturminneforvaltningsenhet. Det er ikke anledning til å dispensere for tiltak som innebærer vesentlige inngrep i kulturminnet.

Listeførte kirker

Beskrivelse: Kirker bygget før 1537 og erklært stående kirker fra 1527- 1650 er automatisk fredet. I tillegg er og et fåtall kirker er vedtaksfredet. Alle de rundt 300 kirkene oppført mellom 1650 og 1850 betraktes som verneverdige og er derfor listeførte. Listeført er også en rekke verneverdige kirker bygget etter 1850. Det er utarbeidet et eget rundskriv (Q-06/2020) som fastsetter forvaltnings- og saksbehandlingsrutiner for forholdet mellom kirkelig myndighet og Riksantikvaren når det gjelder de listeførte kirkene. Riksantikvaren skal uttale seg før det fattes vedtak som innebærer inngrep i/endinger av listeførte kirker.

Konsekvenser: Alle inngrep i/endinger av listeførte kirker skal avklares med Riksantikvaren.

Opphevet fredning

Beskrivelse: Vedtaks- eller forskriftsfredete kulturminner hvor fredningen er blitt opphevet for eksempel fordi fredningsverdiene er bortfalt.

Konsekvenser: Alle inngrep i slike kulturminner bør avklares med regional kulturminneforvaltning, da de fortsatt kan ha en verneverdi selv om fredningsverdien har gått tapt.

Overordnede rammer og lovverk

Lov om kulturminner av 9. juni 1978

Kulturminneloven har som mål «å verne et representativt utvalg kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon, som del av vår kulturarv og identitet, og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning». Loven slår fast hva som er automatisk fredet, og regulerer eiendomsretten til løse kulturminner. Riksantikvaren, og etter delebert myndighet fylkeskommunen, håndhever loven.

Noen viktige punkt i Kulturminneloven:

§ 1, tredje ledd: Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs (dvs kulturminnelovas) formål.

§ 15: Departementet kan frede byggverk og anlegg eller deler av dem av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Fredningsvedtaket omfatter fast inventar (skap, ovner m.v.). Når særlige grunner tilsier det, kan også større løst inventar medtas. I slike tilfeller må hver enkelt gjenstand særskilt spesifiseres.

§ 19: Departementet kan frede et område rundt et fredet kulturminne og skipsfunn som nevnt i § 14 så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det.

§ 20: Et kulturmiljø kan fredes av Kongen for å bevare områdets kulturhistoriske verdi. Fredningen kan omfatte naturelementer når de bidrar til å skape områdets egenart.

§ 25, andre ledd: Kommunen plikter å sende søknad om riving eller vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 til vedkommende myndighet senest fire uker før søknaden avgjøres.

§ 27: Den som forsettlig eller uaktsomt overtrer forbud, påbud, vilkår eller bestemmelser gitt i eller i medhold av loven her, straffes med bøter eller fengsel i inntil 1 år. Under særdeles skjerpende omstendigheter kan fengsel i inntil 2 år anvendes. Medvirkning og forsøk straffes på samme måte.

Overtredelse av første punktum anses som en forseelse.

Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 26.juni 2008 (Plan- og bygningslova)

Plan- og bygningsloven er kommunens hovedredskap i arbeidet med å ta vare på kulturminne. Gjennom kommuneplanarbeidet er kulturminnene også en del av den helhetlige miljø- og ressursplanlegginga.

Noen viktige punkt i Lov om planlegging og byggesaksbehandling:

§ 3-1 Innenfor rammen av § 1-1 skal planer etter denne lov:

b) sikre jordressursene, kvaliteter i landskapet og vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer c) sikre naturgrunn- laget for samisk kultur, næringsutøvelse og samfunnsliv [...] Planleggingen skal fremme helhet ved at sektorer, oppgaver og interesser i et område ses i sammenheng gjennom samordning og samarbeid om oppgaveløsning mellom sektormyndigheter og mellom statlige, regionale og kommunale organer, private organisasjoner og institusjoner, og allmennheten.

§ 3-3, andre ledd: Kommunestyret selv har ledelsen av den kommunale planleggingen og skal sørge for at plan- og bygningslovgivningen følges i kommunen.

§ 3-4, siste ledd: Fylkestinget er regional planmyndighet.

§ 4-1, første ledd: For alle regionale planer og kommuneplaner, og for reguleringsplaner som kan ha vesentlige virkninger for miljø og samfunn, skal det som ledd i varsling av planoppstart utarbeides et planprogram som grunnlag for planarbeidet.

§ 5-1, første ledd: Enhver som fremmer planforslag, skal legge til rette for medvirkning. Kommunen skal påse at dette er oppfylt i planprosesser som utføres av andre offentlige organer eller private.

§ 9-1, første ledd: To eller flere kommuner bør samarbeide om planlegging etter denne lov når det er hensiktsmessig å samordne planleggingen over kommunegrenser. Samarbeidet kan omfatte alle kommunale plantyper.

§ 11-1, første ledd: Kommunen skal ha en samlet kommuneplan som omfatter samfunnsdel med handlingsdel og arealdel. Kommuneplanen skal ivareta både kommunale, regionale og nasjonale mål, interesser og oppgaver, og bør omfatte alle viktige mål og oppgaver i kommunen.

§ 11-5, andre ledd: [...]Kommuneplanens arealdel skal omfatte plankart, bestemmelser og planbeskrivelse hvor det framgår hvordan nasjonale mål og retningslinjer, og overordnede planer for arealbruk, er ivaretatt. Plankartet skal i nødvendig utstrekning vise hovedformål og hensynssoner for bruk og vern av arealer. Kommunen kan etter vurdering av eget behov detaljere kommuneplanens arealdel for hele eller deler av kommunens område med nærmere angitte underformål for arealbruk, hensynssoner og bestemmelser, jf. §§ 11-7 til 11-11.

§ 11-8: Kommuneplanens arealdel skal i nødvendig utstrekning vise hensyn og restriksjoner som har betydning for bruken av areal. Hensyn og forhold som inngår i andre ledd bokstav a til f, skal markeres i arealdelen som hensynssoner med tilhørende retningslinjer og bestemmelser. Det kan angis flere soner for samme areal. Til hensynssone skal det i nødvendig utstrekning angis hvilke bestemmelser og retningslinjer som gjelder eller skal gjelde i medhold av loven eller andre lover for å ivareta det hensynet sonen viser. Det kan fastsettes følgende hensynssoner: [...] c) Sone med særlige hensyn til landbruk, reindrift, friluftsliv, grønnsstruktur, landskap eller bevaring av naturmiljø eller kulturmiljø, med angivelse av interesse.

§ 11-9: Kommunen kan uavhengig av arealformål vedta bestemmelser til kommuneplanens arealdel om: [...] 6. miljøkvalitet, estetikk, natur, landskap og grønnsstruktur, herunder om midlertidige og flyttbare konstruksjoner og anlegg. 7. hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø,

§ 11-16, tredje ledd: Departementet kan, selv om det ikke er reist innsigelse, oppheve hele eller deler av planen eller gjøre de endringer som finnes påkrevd, dersom den strider mot nasjonale interesser eller regional plan.

§ 12-1: Reguleringsplan er et arealplankart med tilhørende bestemmelser som angir bruk, vern og utforming av arealer og fysiske omgivelser. Kommunestyret skal sørge for at det blir utarbeidet reguleringsplan for de områder i kommunen hvor dette følger av loven eller av kommuneplanens arealdel, samt der det ellers er behov for å sikre forsvarlig planavklaring og gjennomføring av bygge- og anleggstiltak, flerbruk og vern i forhold til berørte private og offentlige interesser.

§ 12-5: For hele planområdet skal det angis arealformål. Arealformål kan deles inn i underformål og kombineres innbyrdes og med hensynssoner. I nødvendig utstrekning angis områder for: [...] 5. [...] naturvern, jordvern, særlige landskapshensyn, vern av kulturmiljø eller kulturminne [...]

§ 12-7: I reguleringsplan kan det i nødvendig utstrekning gis bestemmelser til arealformål og hensynssoner om følgende forhold: 1. utforming, herunder estetiske krav, og bruk av arealer, bygninger og anlegg i planområdet [...]

6. bestemmelser for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør, samt sikre naturtyper og annen verdifull natur,

§ 20-1: Tiltak som krever søknad og tillatelse: [...] fasadeendring [...] riving av tiltak [...] plassering av skilt og reklameinnretninger

§ 29-2: Ethvert tiltak etter kapittel 20 skal prosjekteres og utføres slik at det etter kommunens skjønn innehar gode visuelle kvaliteter både i seg selv og i forhold til dets funksjon og dets bygde og naturlige omgivelser og plassering.

§ 30-3: Skilt- og reklameinnretninger må ikke virke skjemmende eller sjenerende i seg selv, i forhold til omgivelsene eller for trafikken, eller i strid med ønsket utvikling i kommunen.

§ 31-1: Ved endring av eksisterende byggverk, oppussing og rehabilitering skal kommunen se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart. § 29-2 gjelder tilsvarende.

§ 31-3: Eier eller den ansvarlige plikter å holde byggverk og installasjoner som omfattes av denne lov i en slik stand at det ikke oppstår fare for skade på, eller vesentlig ulempe for person, eiendom eller miljø, og slik at de ikke virker skjemmende i seg selv eller i forhold til omgivelsene.

§ 31-4: Departementet kan gi forskrift om kommunens adgang til å gi pålegg om dokumentasjon og utbedring av eksisterende byggverk og installasjoner. Pålegg kan bare gis der utbedring vil gi vesentlig forbedring av byggverkets eller installasjonens funksjon som tilsies av tungtveiende hensyn til universell utforming, helse, miljø, sikkerhet eller bevaringsverdi.

Lov om forvaltning av naturens mangfold av 19. juni 2009 (Naturmangfaldlova)

Kulturminne, kulturmiljø og landskap kan også bli sikret i samsvar med naturmangfaldlova. Loven inneholder vedtekter og forskrifter for flere typer områdevern.

§ 33: Verneområder på land, i vassdrag og i sjø etter dette kapittel skal bidra til bevaring av [...] natur preget av menneskers bruk gjennom tidene (kulturlandskap) eller som også har kulturhistoriske verdier, og tilrettelegging for bruk som bidrar til å opprettholde naturverdiene.

§ 35, andre ledd: [...] I nasjonalparker skal ingen varig påvirkning av naturmiljø eller kulturminner finne sted, med mindre slik påvirkning er en forutsetning for å ivareta verneformålet.

§ 36: Som landskapsvernområde kan vernes natur- eller kulturlandskap av økologisk, kulturell eller opplevelsesmessig verdi, eller som er identitetsskapende. Til landskapet regnes også kulturminner som bidrar til landskapets egenart. I et landskapsvernområde må det ikke settes i verk tiltak som alene eller sammen med andre tiltak kan endre det vernede landskapets særpreg eller karakter vesentlig. Pågående virksomhet kan fortsette og utvikles innenfor rammen av første punktum. Nye tiltak skal tilpasses landskapet.

§ 37, tredje ledd: I et naturreservat må ingen foreta noe som forringer verneverdiene angitt i verneformålet. Et naturreservat kan totalfredes mot all virksomhet, tiltak og ferdsel. I forskriften

kan det gis bestemmelser om vern av kulturminner i reservatet.

Tilskuddsordninger

De følgende tilskuddsordningene har forskjellige søknadsfrister og retningslinjer for søknader, det anbefales å søke opp de respektive nettsidene for adresser og mer informasjon.

Norsk Kulturminnefond

Norsk Kulturminnefond er en tilskuddsordning for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer.

Kulturminnefondet er opprettet for å gi tilskudd til verneverdige kulturminner og kulturmiljøer og skal:

- stimulere til økt verneinnsats fra eiere og næringsliv
- bidra til å sikre at et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer bevares og aktiviseres som grunnlag for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping
- støtte prosjekter hvor det er samspill mellom offentlige og private aktører

Satsningsområde: Faste kulturminner

Søknad sendes til: Norsk Kulturminnefond

Tilskudd til teknisk- industrielle kulturminner

Tilskuddsordningen skal medvirke til å sette i stand og sikre forvaltning, drift og vedlikehold av de tekniske og industrielle anleggene som er valgt ut for spesiell oppfølging.

Satsningsområde: Bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner

Søknad sendes til: Riksantikvaren

SMIL - Spesielle miljøtiltak i jordbruket

Formålet med SMIL er å ivareta natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap. Et viktig siktemål med ordningen er å få en mer målrettet innsats med utgangspunkt i lokale behov, utfordringer og målsetninger.

Satsningsområde: Avhengig av kommunenes prioriteringer og tiltaksstrategi.

Søknad sendes til: Kommunen

NMSK - Nærings- og miljøtiltak i skogbruket

Målet med ordningen er å øke verdiskapingen i skogen, samtidig som miljøverdier og kulturminner ivaretas. Prioriteringer kan variere mellom kommuner.

Satsningsområde: Avhengig av kommunenes prioriteringer og tiltaksstrategi.

Søknad sendes til: Kommunen

RMP - Regionale miljøtilskudd i landbruket

Regionalt miljøprogram er fylkesvise ordninger for miljøtiltak i landbruket. Jordbruksforetak kan søke om regionale miljøtilskudd, og det er kommunene som behandler søknadene. Miljøprogrammene skal fremme særskilte miljømål i jordbruket:

- redusere forurensning til vann og luft
- ivareta kulturlandskap og kulturminner
- tilrettelegge for friluftsliv
- ivareta biologisk mangfold

Satsningsområde: Avhengig av Fylkesmannens prioriteringer.

Søknad sendes til: Kommunen

Tilskudd til vern og sikring av freda bygg og anlegg

Eiere av fredete bygninger og anlegg er målgruppen. Tilskudd skal benyttes til å dekke merkostnader ved vedlikehold og istandsetting etter antikvariske prinsipper, restaurering av fredete bygninger, store oppgaver av nasjonal verdi og tiltak i forbindelse med nye fredningssaker. Det blir lagt vekt på utvikling av håndverkskompetanse og bruk av tradisjonelle håndverksteknikker og materialer.

Satsningsområde: Bevaringsprogrammet for fredete bygninger i privat eie.

Søknad sendes til: Fylkeskommunen

Tilskudd til middelalderbygninger og anlegg

Tilskuddsordningen skal medvirke til å verne og sikre automatisk fredete bygninger og ruiner fra middelalderen, under dette stavkirkene, slik at de når et ordinært vedlikeholds nivå. Målgruppen for ordningen er private eiere og forvaltere av disse kulturminnene. Ordningen omfatter tilskudd til bygninger som er automatisk fredet etter kulturminnevernloven.

Satsningsområde: Bevaringsprogrammet for stavkirker, bevaringsprogrammet for ruiner og bevaringsprogrammet for fredete bygninger i privat eie.

Søknad sendes til: Riksantikvaren

Tilskudd til kystkultur

Ordningen skal medvirke til å sikre og sette i stand fredete og spesielt bevaringsverdige kulturminner og kulturmiljøer som er typiske for liv og virksomhet langs kysten. Målgruppen er private eiere og forvaltere av fredete eller spesielt bevaringsverdige verneverdige kulturminner og kulturmiljøer.

Satsningsområde: Bevaringsprogrammet for fredete bygninger i privat eie

Søknad sendes til: Fylkeskommunen

Tilskudd til brannsikring og beredskapstiltak

Målet med ordningen er å sikre et utvalg trehusmiljøer og de 28 stavkirkene mot brann. Midlene går til tilskudd og drift av sikringsanlegg ved de 28 stavkirkene, og til brannsikring av utvalgte tette trehusmiljøer etter søknad. Det blir lagt vekt på prosjekt som har overføringsverdi.

Satsningsområde: Bevaringsprogrammet for brannsikring av tette trehusmiljøer og stavkirker

Søknad sendes til:

Fylkeskommunen/Riksantikvaren

Landbrukslegatet i Norges Vel

Legatet forvaltes av Det Kongelige Selskap for Norges Vel, og prosjekter som støttes bør være relatert til næringsutvikling innenfor områdene Mat, kultur og opplevelse, Energi og miljø, eller Entreprenørskap og virksomhetsorganisering.

Satsningsområde: Bevaring av gamle hus og gjenstander kan støttes dersom de inngår i næringsvirksomhet (turisme eller næringsliv)

Søknad sendes til: Norges Vel

Kultur- og miljølegatet i Norges Vel

Legatet forvaltes av Det Kongelige Selskap for Norges Vel, og prosjekter som støttes bør være relatert til næringsutvikling innenfor områdene Mat, kultur og opplevelse, Energi og miljø, eller Entreprenørskap og virksomhetsorganisering.

Satsningsområde: Bevaring av gamle hus og gjenstander kan støttes dersom de inngår i næringsvirksomhet (turisme eller næringsliv)

Søknad sendes til: Norges Vel

Sparebankstiftelsen DnB

Sparebankstiftelsens visjon er å utløse de gode kreftene. Stiftelsen ønsker å bidra til et samfunn med flere skapende, aktive og ansvarsbevisste mennesker, og støtter særlig prosjekter som skaper engasjement, involverer frivillige og som gir et positivt bidrag til barn og unge.

Satsningsområde: Geografisk avgrensning

Søknad sendes til: Sparebankstiftelsen DnB

Sat Sapienti

Formålet er å yte gaver/bidrag til forskning som fremmer kjennskap til forståelsen av det industrielle miljøets betydning i bedriftene i Norge. Yte bidrag eller gaver til vedlikehold/forbedring av historiske minnesmerker i Norge. Også bidrag til offentlige museer.

Satsningsområde: Vedlikehold/forbedring av historiske minnesmerker i Norge

Søknad sendes til: Sat Sapienti legat

Stiftelsen UNI

Stiftelsen UNI er en stiftelse med ideelt formål å fremme allmennyttig virksomhet innen skade- og miljøvern, for derved å bidra til en trygg utvikling i det norske samfunn. Stiftelsens bidrag skal i første rekke være økonomisk støtte til prosjekter og påskjønnelse til institusjoner og enkeltpersoner.

Satsningsområde: Allmennyttig stiftelse som verner mennesker og fortidsminner

Søknad sendes: Stiftelsen UNI

Gjensidigestiftelsen

Stiftelsen støtter prosjekter som bidrar til at færrest mulig skades eller dør i ulykker. Eksempler på tiltak er alle typer forebyggende aktiviteter for barn og ungdom, eksempelvis opplæring innen trafiksikkerhet. Videre støttes tiltak som styrker det frivillige beredskapsarbeidet, samt tiltak som styrker befolkningens førstehjelps- og livredningskompetanse.

Satsningsområde: Vil fremme trygghet og helse

Søknad sendes til: Gjensidigestiftelsen

Rydd et kulturminne

Ryddeksjonen har som mål å bevare kulturminner, men samtidig skaper aksjonen mye aktivitet rundt kulturminnet. I tillegg til at deltakerne lærer om kulturminnevern i praksis, får de også mange andre viktige verdier med på veien.

Satsningsområde: Skjøtsel av kulturminner

Søknad sendes til: Elektronisk søknadsskjema på nettsidene til [Miljølære](#)

Major og advokat Eivind Eckbos legat

Eckbos Legat er en privat allmennyttige stiftelse. Major og advokat Eivind Eckbo stiftet i 1923 det første av totalt elleve legater. I 2013 ble disse slått sammen til ett legat som årlig yter støtte til enkeltpersoner og ulike prosjekter som faller inn under legatets formål.

Satsningsområde: 10 satsingsområder, blant annet: norsk kunst, kulturliv og kulturvern

Søknad sendes til: Major og advokat Eivind Eckbos legat.

Ord og begreper

Alfabetisk liste med forklaring på sentrale ord som ofte brukes i kulturminneforvaltningen.

Anlegg

Betegnelsen brukes innen

kulturminneforvaltningen om en gruppe bygninger med tilhørende areal, for eksempel gårdsanlegg, byanlegg eller fabrikkianlegg. Det brukes også om byggverk og konstruksjoner som ikke nødvendigvis inkluderer bygninger, for eksempel vei, bro, tunnel eller grøntanlegg. Når det gjelder arkeologiske kulturminner ligger anlegg ofte under markoverflaten.

Antikvariske retningslinjer

Retningslinjer som skal følges ved tiltak på vernete kulturminner. De kan være overordnede og generelle, og/eller utformet spesielt for hvert enkelt kulturminne. Retningslinjene kan for eksempel innebære krav om bruk av tradisjonelle materialer, utførelser og teknikker og bruk av håndverkere med kunnskap om arbeid med vernete kulturminner. I tillegg kan det være begrensninger på hva som kan skiftes eller fjernes fra kulturminnet.

Arkeologisk kulturminne

Fysiske spor og levninger etter tidligere tiders liv og virksomhet, der utgravning og dokumentasjon utgjør hovedkildene til vår kunnskap om og opplevelse av fortidens samfunn.

Autentisitet

Autentisitet brukes om et objekts grad av ekthet og/eller opprinnelighet. Autentisitet må alltid sees i forhold til noe, for eksempel tidsperiode, stilart, materialbruk eller byggemåte.

Automatisk fredet kulturminne

Et kulturminne som er fredet direkte etter lov, uten særskilt vedtak.

Disse kulturminnene er automatisk fredet:

- faste kulturminner fra før 1537
- samiske faste kulturminner eldre enn 100 år
- stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537 – 1649

- faste og løse kulturminner på Svalbard fra før 1946. I tillegg er det bestemmelser for enkelte typer kulturminner. (Se svalbardmiljøloven)

(Skipsfunn eldre enn 100 år er vernet etter egne regler i kulturminneloven.)

Bergkunst

Bilder og symboler som er hugget, slipt eller malt på berg. Bergkunst finner vi i Norge som helleristninger, slipte bergbilder, hulemalerier eller hellemalerier.

Bevaringsverdig kulturminne se Verneverdig kulturminne

Dispensasjon

Fritak fra i et enkelt tilfelle å følge en lov, et vedtak eller en forskrift.

- dispensasjon fra automatisk fredning, dvs. at det tillates inngrep i eller ved det automatisk fredete kulturminnet
- dispensasjon fra vedtaksfredning, dvs. at det gjøres unntak fra fredningen for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i kulturminnet
- dispensasjon fra vern gjennom plan- og bygningsloven, dvs. at kommunene gjør unntak fra planbestemmelser om vern

Fast kulturminne

Betegnelsen brukes om jord- eller stedfaste kulturminner.

Funn av gjenstander inngår som deler av et fast kulturminne så lenge de befinner seg i jorda eller under vann.

Forskriftsfredet kulturminne eller kulturmiljø

Betegnelsen brukes om kulturminner som er fredet ved forskrift, ikke ved enkeltvedtak. Dette gjelder bygninger og anlegg som omfattes av en statlig verneplan og som var i statlig eie på fredningstidspunktet, samt kulturmiljøer.

Forskriftsfredning innebærer en noe forenklet prosedyre i forhold til fredning ved enkeltvedtak.

Fredet kulturmiljø

Et kulturmiljø som myndighetene tillegger så stor verdi at det må bevares for ettertiden.

En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av myndighetene. Lovene som benyttes ved fredning av kulturmiljøer, er kulturminneloven og svalbardmiljøloven.

Fredet kulturminne

En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av myndighetene. Lovene som benyttes i dag ved fredning av kulturminner, er kulturminneloven og svalbardmiljøloven.

Grøntanlegg

Areal som hovedsakelig er opparbeidet med vegetasjonsdekte flater, blant annet for sports-, rekreasjons- eller prydførmål.

Immateriell kulturarv

Immateriell kulturarv betyr praksis, framstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter. For kulturminneforvaltningen er den immaterielle kulturarven knyttet til det vi ikke kan ta på ved et kulturminne. Dette gjelder for eksempel tro, tradisjoner, sagn og hendelser.

Innsigelse

Riksentikvaren, fylkeskommunene, Sametinget og en rekke andre myndigheter kan fremme innsigelse, det vil si en protest eller innvending mot forslag til arealplaner etter plan- og bygningsloven. Så lenge det foreligger en innsigelse, kan kommunen ikke vedta planen endelig.

Istandsetting

Reparasjonsarbeid for å bringe en bygning, del av en bygning eller et annet objekt opp på et ordinært vedlikeholds nivå, slik at bare vanlig vedlikehold vil være nødvendig senere.

En antikvarisk istandsetting innebærer at reparasjonen baseres på bruk av materialer og teknikker tilpasset bygningens eller anleggets egenart.

Konservering

Konservering av et kulturminne betyr at man sikrer det så godt som mulig mot ødeleggelser. Disse ødeleggelserne kan være forårsaket av naturlig nedbrytning eller av menneskelig inngrep. For bygninger brukes vanligvis ordet istandsetting.

Krigens kulturminner

Materielle og immaterielle kulturminner etter andre verdenskrig og okkupasjonen.

Kulturarv

Samlebetegnelse for materiell og immateriell kultur.

Betegnelsen kulturarv blir særlig brukt i samarbeidet mellom kulturminneforvaltningen, arkivverket og museumssektoren, sammen med kommunene og lokale lag og foreninger.

Kulturlandskap

Alt landskap som er påvirket av mennesker. Betegnelsen brukes når det fokuseres på den menneskelige påvirkningen av landskapet, og særlig ofte om jordbrukslandskap.

Kulturmiljø

Et område der kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi kan inngå i et kulturmiljø.

Kulturmiljøer kan for eksempel være et byområde, ei setergrend, et fiskevær eller et industriområde med fabrikker og boliger.

Kulturminne

Kulturminner er alle spor etter menneskers liv og virke i vårt fysiske miljø. Begrepet omfatter også steder det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi er kulturminner, eller kan inngå som del av et kulturminne.

Kulturminner kan for eksempel være bygninger, hager, gravhauger, helleristninger, båter eller veifar. Disse kan være fra tidligere tider eller fra vår egen tid. Det skilles mellom løse og faste kulturminner.

Kulturminneverdi

Verdier som tillegges et kulturminne. Forvaltningen, organisasjoner, eiere, brukere eller andre kan vurdere kulturminnets verdi på ulike måter. Verdivurderingen kan endres over tid.

Kulturminneforvaltningen deler gjerne verdiene inn i tre grupper: kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier.

Landskap

Samlebetegnelse på våre utendørs omgivelser, både det naturgitte og det menneskeskapte. Landskapet er formet av samspillet mellom mennesket og naturen.

Betegnelsen omfatter alle typer landskap, som for eksempel jordbrukslandskap, industrilandskap, kystlandskap, bylandskap og fjelllandskap.

Listeført kulturminne

Et kulturminne som etter en kulturhistorisk vurdering er identifisert som verneverdig og oppført på en liste over objekter som skal forvaltes på en nærmere definert måte. Både kulturminner som er formelt vernet (ved lov eller forskrift) og kulturminner uten formelt vern kan være listeførte.

Eksempler på listeføring er NB! registeret, Listen over særlig verneverdige kirker, Landsverneplanenes verneklasse 2, Fartøyvernlista og Gul liste fra Byantikvaren i Oslo.

Lokal verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til lokal virksomhet og historie. Et kulturminne av lokal verdi kan også bli tillagt regional og/eller nasjonal verdi.

Løst kulturminne

Betegnelsen brukes om kulturminner som er flyttbare.

Miljøovervåking

En systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, som baserer seg på hypoteser om sammenhengen mellom årsak-virkning. Overvåkingen omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Målet er å dokumentere miljøtilstanden og utviklingen av denne.

Nasjonal interesse

I kulturminneforvaltningen brukes begrepet først og fremst i verdisettingsprosesser i arbeid med plan- og bygningsloven. Det markerer at kulturminneverdier på nasjonalt nivå kan være involvert.

Nasjonal verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer

knyttet til viktige faser og forhold i landets historie. Et kulturminne av nasjonal verdi kan også bli tillagt regional og/eller lokal verdi.

Naturlandskap

Betegnelsen brukes om landskap med liten grad av menneskeskapt påvirkning. Betegnelsen brukes også når en ønsker å rette fokus mot landskapets geologiske og biologiske innhold.

Nyere tids kulturminne

Kulturminne som er datert til 1537 eller senere. En annen betegnelse som også kan brukes, er etterreformatorisk kulturminne.

Regional verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til regional virksomhet og historie. Et kulturminne av regional verdi kan også bli tillagt nasjonal og/eller lokal verdi.

Representativitet

At ett eller et utvalg kulturminner er representativt, betyr at det er typisk eller karakteristisk for en større gruppe kulturminner. Begrepet brukes ved sammenligning med andre kulturminner.

Restaurering

Restaurering betyr å helt eller delvis tilbakeføre en bygning eller gjenstand til en tidligere tilstand.

Ved restaurering må man velge hvilket tidspunkt kulturminnet skal tilbakeføres til. Det kan være slik det var da det ble laget eller oppført, slik det var på et senere tidspunkt eller en kombinasjon av ulike stadier.

SEFRAK-bygning

Betegnelsen brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men enkelte områder ble grensen satt noe lenger fram i tid, for eksempel i Finnmark alle bygninger før 1945. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen.

Sikring

Sikring innebærer alle tiltak for å beskytte kulturminner og kulturmiljøer mot skade og tap. Sikring kan blant annet dekke istandsetting,

vedlikehold og skjøtsel, dokumentasjon og juridiske tiltak. Sikring kan også skje ved arkeologisk utgravning for å ta vare på kulturminnets kunnskapsverdi.

Skipsfunn

Betegnelsen brukes om mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør, last og alt annet som har vært om bord.

Skipsfunn er vernet etter egne regler i kulturminneloven.

Skjøtsel

Regelmessige vedlikeholdstiltak, for eksempel vegetasjonspleie, for å ivareta et kulturminne og/eller et kulturmiljø. Vedlikehold av eventuelle skilt, stier og ramper inngår også i skjøtselsbegrepet.

Tiltakshaver

En tiltakshaver er den som har det overordnede juridiske ansvar for gjennomføring av tiltak.

Universell utforming

Innen kulturminneforvaltningen innebærer universell utforming at kulturminnet gjøres tilgjengelig for flest mulig. Dette innebærer tilrettelegging for besøk og/eller formidling av kulturminnets kunnskaps- og opplevelsesverdi på annen måte.

Vedlikehold

Rutinemessig arbeid for å hindre forfall på grunn av jevn og normal slitasje.

Vedtaksfredet kulturminne

Et vedtaksfredet kulturminne fredes i dag gjennom vedtak etter kulturminneloven eller svalbardmiljøloven. Vedtaksfredninger etter kulturminneloven kan omfatte alle typer kulturminner yngre enn 1537, stående byggverk yngre enn 1649, kulturmiljøer og fartøy. Vedtaksfredninger etter svalbardmiljøloven kan omfatte kulturminner yngre enn 1945.

Verdensarv

Kulturarv og/eller naturarv som er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste. Verdensarvstedene utgjør en felles arv som er umistelig for hele menneskeheten, på tvers av landegrensene.

Verdiskaping

Verdiskaping i en bred sammenheng betegner hvordan kulturarven kan aktiviseres som ressurs i arbeidet med å skape både økonomiske, sosiale, kulturelle og miljømessige verdier.

Vernet kulturminne

Et kulturminne som er vernet ved lov eller andre virkemidler. De viktigste lovene er kulturminneloven, plan- og bygningsloven, kirkeloven, svalbardmiljøloven og naturmangfoldloven. Andre virkemidler for vern er statlige verneplaner, kirkerundskrivet, avtaler, listeføring, tilskuddsordninger med mer.

Verneverdi

se Kulturminneverdi

Verneverdig kulturminne

Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne er et kulturminne som har gjennomgått en kulturhistorisk vurdering og er identifisert som verneverdig. Betegnelsene verneverdig og bevaringsverdig betyr det samme og brukes om hverandre.

De mest verneverdige kulturminnene er av nasjonal verdi. Det er først og fremst disse som fredes etter kulturminneloven.

Kulturminner kan også ha regional eller lokal verdi. Normalt vil det være kommunene som sikrer vern av slike kulturminner ved hjelp av plan- og bygningsloven.

En annen måte å markere at et kulturminne er verneverdig på, er listeføring.

De fleste verneverdige kulturminner er ikke formelt vernet etter kulturminneloven eller plan- og bygningsloven. Mange blir likevel tatt vare på fordi de oppfattes som verdifulle av eiere og brukere.